

ประวัติสุนทรภู่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง

คณะพิมพ์ครั้งที่ ๓

โปรดให้พิมพ์เป็นนิมิตร์ปล้ำขึ้นปีใหม่

เมื่อขมะแม พ.ศ. ๒๔๗๔

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

เรื่องประวัติสุนทรภู่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ข้าพเจ้าแต่ง
และได้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ต่อมาผู้ที่
ได้อ่านมาทักท้วงความที่ข้าพเจ้าได้กล่าวบ้าง มาขอเรื่อง
เพิ่มเติมให้อีกบ้าง จึงได้แต่งแก้ไขเพิ่มเติมแล้วพิมพ์
เป็นครั้งที่ ๒ อยู่ข้างต้นหนังสือพระอภัยมณีเล่ม ๑ ฉบับ
หอพระสมุด ฯ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ แต่นั้นมา ๆ พบ
เรื่องในประวัติสุนทรภู่เพิ่มเติมอีกบ้างเล็กน้อย ข้าพเจ้าจึง
พิมพ์ใหม่อีกครั้ง ๑ นับเป็นครั้งที่ ๓ สำหรับช่วยสนอง
คุณท่านผู้เมตตาใจมารดาสงเคราะห์ และแต่งไม้ครุฑติด
เมื่อฉบับใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ หวังใจว่า ผู้ที่ได้รับไปจะ
พอใจอ่านทั่วกัน

ข้าพเจ้าขออานวยพรแก่ท่านผู้ได้รับหนังสือนี้ ให้
เจริญ อายุ วรรณ สุข พลธะ สัตภาพตลอดปีใหม่นี้จงทั่ว
ทุกท่าน

ทำ ณ กรุงเทพมหานคร

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๓

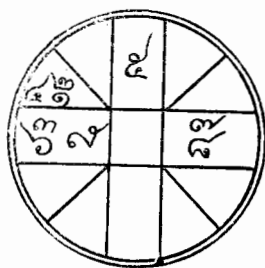
สารบาฬ

ประวัติตอนก่อนรับราชการ	หน้า ๓
ประวัติตอนรับราชการ	„ ๑๓
ประวัติตอนออกบวช	„ ๒๘
ประวัติตอนตกยาก	„ ๔๗
ประวัติตอนสิ้นเคราะห์	„ ๕๔
ว่าด้วยหนังสือที่สุนทรภู่แต่ง	„ ๖๔
ว่าด้วยเกียรติคุณของสุนทรภู่	„ ๖๗

ประวัติสุนทรภู่

(๑) ตอนก่อนรับราชการ

พระสุนทรโวหาร (ภู่) ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกันเป็น
ตามัญว่า “สุนทรภู่” นั้น เกิดในรัชกาลที่ ๑ กรุง
รัตนโกสินทร์ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้นค่ำ ๑ ปี
มะเมีย จุลศักราช ๑๑๔๘ เวลาเช้า ๒ โมง (ตรงกับ
วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๙) มีมารดาโหราศาสตร์
ได้ผูกดวงชาตาของสุนทรภู่ไว้ ดังนี้

จะต้องอธิบายความนอกเรื่องประวัติ เมื่อผู้ที่ยังไม่
รู้เรื่องดวงชาตาแทรกตรงตรงนัก่อน อันการทำดวงชาตานั้น
คือจดจำจักษุราศีที่สถิตของดวงอาทิตย์และดาวพระเคราะห์
ต่าง ๆ ในขณะเวลาเกิด เป็นวิธีมีมาเก่าแก่แต่ดึกดำบรรพ์
ดวงชาตามีที่ใช้ในกิจการหลายอย่าง คือ อย่าง ๑ ถ้าจะ
กำหนดเวลาฤกษ์ยามทำให้เป็นสิริมงคลแก่ผู้ใด โหร
ย่อมเอาดวงชาตาของผู้นั้นมาสอบส่วนเดือนเวลาอันพระ
เคราะห์ โคจรสู่จักษุราศี ซึ่งต้องตำราว่าเป็นสิริมงคลแก่
ชาตาของผู้นั้น กำหนดเป็นเวลายามฤกษ์ เป็นต้นว่า
ฤกษ์ยกกองทัพก็ต้องหาเวลาที่เป็นสิริแก่แม่ทัพ ฤกษ์
ปลูกเรือนก็ต้องหาเวลาที่เป็นสิริแก่เจ้าของเรือน ฤกษ์
โกนจุกก็ต้องหาเวลาให้เป็นสิริแก่เด็กที่จะโกนจุก ฉะนั้น
เป็นตัวอย่าง อีกอย่าง ๑ ดวงชาตามีที่ใช้ในการพยากรณ์
ดีร้ายอันจะพึงมีแก่ตัวบุคคล เพราะเชื่อกันกันว่าเมื่อ
พระเคราะห์ โคจรเข้าสู่จักษุราศีเช่นนั้น ๆ มักเกิดความดี
หรือความชั่วแก่ผู้มชาตาเช่นนั้น ๆ เป็นต้นว่าพระเคราะห์
ราหูเข้าสู่ราศีอันเป็นลักษณะของผู้ใด ว่าผู้นั้นมักจะไม่มี

ดวง
เป็น
ชาต
มีค
ของ
ที่สุ
เอา
หรือ
ดวง
ตัว
กับด
เคา
เป็น
และ
ถ้า
บุค

ความสุขจนกว่าพระเคราะห์ร้ายจะพ้นจักรวาลนั้นไป ดังนั้น
 เป็นตัวอย่าง อาศัยความเชื่อในข้อนี้มีวิธีขับไล่ดวง
 ฆาตหาความชั่วเคราะห์ดีและเคราะห์ร้ายประการใด ยัง
 มีความเชื่ออีกนมาแต่ก่อนอีกอย่างหนึ่ง ว่าดวงฆาต
 ของผู้ใดอาจจะล่อให้รู้ได้ว่าบุคคลนั้นจะดีหรือชั่ว และ
 ที่ล่อจะมีอายุยืนหรืออายุสั้น ความเชื่ออย่างที่ว่านี้เกิดแต่
 เตาดวงฆาตของผู้ที่มเื่องประวัติ อันปรากฏว่าเป็นคนดี
 หรือคนชั่วในอดีตกาล มาเป็นหลักฐานสำหรับเทียบเคียงกับ
 ดวงฆาตที่จะพยากรณ์ ถ้าเห็นคล้ายคลึงกับดวงฆาต
 ตัวอย่างข้างฝ่ายคนดีก็พยากรณ์ว่าจะดี ถ้าไปคล้ายคลึง
 กับดวงฆาตของข้างฝ่ายพวกชั่วก็พยากรณ์ว่าจะชั่ว เป็น
 เกณฑ์ความ ผู้ที่นิยมการพยากรณ์อย่างว่ามานี้ เมื่อเห็นใคร
 เป็นคนทรงคุณหรือให้โทษอย่างวิสามัญ มักสืบวัน
 และเวลาเกิดของผู้นั้นผูกดวงฆาตลงตำราไว้เป็นตัวอย่าง
 สำหรับใช้เปรียบเทียบในการพยากรณ์ ดวงฆาตของ
 บุคคลต่าง ๆ ทั้งข้างดีและข้างชั่วจึงมีอยู่ในตำราเป็นอัน

มาก และมีคำจำกัดบอกไว้ว่าเป็นผู้คุณหรือมีโทษอย่าง
นั้น ๆ ด้วย

ที่ดวงชาตาของสุนทรภู่เมื่ออยู่ในคำรุดวงชาตานั้น คง
เป็นเพราะผู้พยากรณ์แต่ก่อนเห็นว่าสุนทรภู่ทรงคุณสมบัติ
ในกระบวนแต่งกลอนเป็นอย่างวิเศษ นับว่าเป็นนิดามัญ
บุรุษหนึ่ง แต่จดคำอธิบายแถมไว้ข้างใต้ดวงชาตาว่า
“สุนทรภู่อาลักษณ์ ชมา” ดังนี้ด้วย หมายความว่า
เป็นผู้ทรงทั้งความดีและความชั่วระคนปนกัน อันเป็น
ความจริงตามเรื่องประวัติของสุนทรภู่

สกุลวงศ์ของสุนทรภู่ บิดามารดาจะชื่อใดไม่ปรากฏ ๆ
แต่ว่าบิดาของสุนทรภู่เป็นชาวบ้านกร่ำ ในเขตต์อำเภอ
เมืองแกลง แขวงจังหวัดจันทบุรี ฝ่ายมารดาเป็นชาว
เมืองอื่น มาอยู่ด้วยกันในกรุงเทพฯ เกิดสุนทรภู่เมื่อ
สร้างกรุงรัตนโกสินทร์แล้วได้ ๕ ปี แล้วบิดากับมารดา
หย่ากัน บิดากลับออกไปบวชอยู่ที่เมืองแกลง ฝ่ายมารดา
ได้สามีใหม่มีลูกหญิงอีก ๒ คน ชื่อนิมคน ๑ ชื่อนมคน ๑
แล้วได้เป็นนางนงพระจิตาในกรมพระราชวังหลัง (กล่าว
กันว่าพระองค์เจ้าจงกล) เพราะฉะนั้นสุนทรภู่จึงได้อยู่ที่

พระราชวังหลังกับมารดา และได้อาศัยความเป็นข้าในกรม
พระราชวังหลังตั้งแต่ยังเด็ก

การศึกษาของสุนทรภู่ ความที่กล่าวในนิราศเมือง
สุพรรณบุรีเป็นคำเงื่อน ดูเหมือนจะได้เล่าเรียนในสำนัก
วัดชีปะขาว (ซึ่งพระราชทานนามในรัชกาลที่ ๔ ว่า
วัดศรีสุดาราม) ที่ริมคลองบางกอกน้อย ภู่นั่งถือ
ทำการเสมียนได้ ได้เคยเป็นเสมียนนายระวางกรมพระคลัง
สวน แต่อุปนิสัยยังไม่ชอบทำการงานอย่างอื่น นอกจาก
แต่งบทกลอน • สันตติงีบออกดอกสร้อยจักรวาได้แต่
รุ่นหนุ่ม แล้วกลับมายุที่พระราชวังหลังอย่างเดิม เห็น
จะเป็นเพราะที่เป็นเจ้าบทเจ้ากลอนนั่นเอง ชวนให้คนอง
จนท่าความเกิดขึ้น ด้วยไปดอบลักรักใคร่กับผู้หญิงข้างใน
คนหนึ่ง ชื่อจัน ถูกกริ้วต้องเวรจำทั้งชายหญิง แต่เวลา
นั้นกรมพระราชวังหลังใกล้จะทิวงคตอยู่แล้ว คิดเวรจำ
อยู่ไม่ช้านัก ท่านองจะพ้นโทษเมื่อกรมพระราชวังหลัง
ทิวงคตใน พ.ศ. ๒๓๔๘ สุนทรภู่จึงออกไปหาบิดาที่เมือง

แกลง แต่งนิราศเมืองแกลงซึ่งเป็นนิราศเรื่องแรกของ
สุนทรภู่เมื่อไปคราวนี้

พิเคราะห์เรื่องราวที่ปรากฏในนิราศ ประกอบกับ
คำกราบทูลเกิดของสุนทรภู่ ดูเหมือนเมื่อแต่งนิราศเมือง
แกลง อายุจะราว ๒๓ ปี กล่าวในนิราศว่ามีศิษย์ติดตาม
ไปด้วย ๒ คน ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าในเวลานั้นสุนทรภู่ทำนอง
จะมีชื่อเสียงในการแต่งบทกลอนอยู่แล้ว จึงมีผู้ฝากตัว
เป็นศิษย์ น่าจะมีหนังสือเรื่องอื่นที่สุนทรภู่ได้แต่งไว้ก่อน
นิราศเมืองแกลง ต้องพิเคราะห์ดูหนังสือกลอนของสุนทรภู่
ที่ยังปรากฏอยู่บัดนี้ เห็นมีค่าเงินในทางด้านนวนว่าจะ
แต่งก่อนนิราศเมืองแกลงแต่เรื่องโคบุตรเรื่องเดียว มีคำ
ขึ้นทางต้นว่า

“แต่ปางหลังครั้งว่างพระคำสนา
เป็นปฐมสัสมมตกันสืบมา
ด้วยบุญญาวยังประวิงทงหญิงชาย
ฉนั้นชื่อภู่เรื่องประจักษ์แจ้ง
จึงลำแดงคำคิดประดิษฐ์ถวาย

ตามฉัตรวิกรมเรื่องนิยาย

ให้เพริศพรายพริ้งเพราะเส่นางกตอน” ดังนี้

ด้านวนดุเหมือนจะแต่งถวายเจ้าวังหลังองค์ใดองค์
หนึ่ง เป็นหนังสือ ๘ เล่มสมุดไทย จะแต่งในคราวเดียว
ทั้งนั้น หรือแต่งเป็นหลายครั้งหลายคราวช้อนทราบไม่ได้
แต่ว่าแต่งค้างอยู่ไม่หมดเรื่อง กตอนเรื่องอื่นของสุนทรภู่
ดูด้านวนเป็นชั้นหลังเรื่องโคบุตรทั้งนั้น

สุนทรภู่ไปเมืองแกลงคราวนั้น ออกจากกรุงเทพ ฯ
ในเดือน ๗ ไปเรือประทุนศิษย์แจวไป ๒ คน กับมีคน
ชยาชาวเมืองระยองรับนำทางช่วยแจวอีกคน ๑ ไปทาง
คลองดำโรงและคลองศรีพระจรเข้ออกปากน้ำบางมั่งก (๑)
ไปขึ้นบกที่บางปลาสร้อยจังหวัดชลบุรีแล้วเดินบกต่อไป

(๑) เดียวนี้เรียกกันว่า “บางปลก” ดันนิษฐาน
ว่าชื่อเดิมเห็นจะเรียกว่าบางมั่งกเช่นสุนทรภู่เรียก ด้วย
คำว่า “มั่งก” เป็นชื่อปลาอย่างหนึ่ง แต่คำว่าปลก
นั้นแปลไม่ได้ความอย่างไร บางที่จะย่อต้นมาแต่บางปลา
(มั่ง) กง ก็เป็นได้

ความในนิราศตอนไปในคลอง ดุ้นทรภู่อธิบายคำเก่าไว้แห่งหนึ่งว่า

“คำโบราณท่านผูกทุกสิ่ง เช้าว่าถึงจงทองมัน
พองชน” คำนี้เป็นมดที่คำกันว่า “จงทองพองชน”
คือเปรียบเอาดงเป็นดิง ยังหาเคยพบใครอธิบายไว้ที่อื่นไม่

เมื่อดุ้นทรภู่ออกไปถึงเมืองระยอง คนชยาที่นำทางไป
ถึงบ้านกัณฑ์ด้าย แต่นั้นดุ้นทรภู่ออกพยายามถามหนทาง
ตามพวกชาวบ้านเดินต่อไป จนถึงวัดที่บิดาบวชอยู่ณเมือง
แกดงกล่าวในนิราศว่า เวลานั้นบิดาบวชมาได้ ๒๐ พรรษา
ขออนุญาตให้เห็นว่าบิดากับมารดาเห็นจะพรากกันตั้งแต่ดุ้นทร
ภูยังเป็นเด็กเล็กทีเดียว และน้องสาว ๒ คนนั้นต่างบิดากับ
ดุ้นทรภู ในนิราศกล่าวความอีกข้อหนึ่งว่าบิดาที่บวชอยู่
“เป็นฐานานุกรมประเทศอธิบดี จอมกษัตริย์ โปรดปราน
ประทานนาม เจ้าอารามอริยธรรมรังษี” ดังนี้ ดุ้นทรภู
ว่าเห็นจะเป็นฐานานุกรมของพระครูธรรมรังษีเจ้าคณะ
เมืองแกดง มิใช่ได้เป็นตำแหน่งพระครูเอง ที่ดุ้นทรภู
ออกไปหาบิดาบางที่จะคิดออกไปบวช ด้วยเวลานั้นอายุครบ

อุปสมบท และจะตั้งอุปมุงคตที่ต้องถูกจำจองด้วยก็
เป็นได้ แต่หาได้บวชไม่ เพราะไปอยู่ได้หนึ่งหนึ่งก็บวช
เป็นไ้บ้บ่า อากการแทบถึงประดาตาย รักษาพยาบาลกัน
อยู่กว่าเดือนจึงหาย พอหายก็กลับเข้ามกรุงเทพ ฯ ใน
เดือน ๘ รวมเวลาที่สุนทรภู่ออกไปเมืองแกลงคราวนั้น
ราว ๓ เดือน

เรื่องประวัติของสุนทรภู่เมื่อกลับจากเมืองแกลงแล้ว
มีอยู่ในเรื่องนิราศพระบาท ว่ามาเป็นมหาดเล็กพระองค์
เจ้าปทุมวงศ์ พระโอรสพระองค์น้อยของกรมพระราชวัง
หลัง ซึ่งทรงผนวชอยู่ ณ วัดระฆัง^(๑) แต่ตัวสุนทรภู่อยู่ที่
พระราชวังหลัง และได้หญิงชื่อจันทิมาที่เคยเกิดความรักเป็น
ภรรยา ทำนองเจ้าครอกข้างใน (ทองอยู่) ซึ่งเป็น
พระอัครชายาของกรมพระราชวังหลังจะยกประทาน ด้วย

(๑) กล่าวกันมาว่าเพราะเป็นพระองค์เจ้าองค์แรกที่
ประสูติแต่ประติษฐานพระราชวงศ์นี้ จึงได้พระนามว่า
ปทุมวงศ์ แต่ทรงผนวชอยู่ตลอดพระชนมายุ สิ้นพระชนม์
ในรัชกาลที่ ๓

ปรากฏในนิราศวัดเจ้าฟ้าว่า เมื่อสุนทรภู่บุตรเจ้าครอก
ข้างในรับเข้าไปทรงเลี้ยงดู แต่เมื่อได้นางจันเป็นภรรยา
แล้ว อยู่ด้วยกันเป็นปกติไม่เท่าใด เห็นจะเป็นเพราะ
สุนทรภู่จับเป็นคนขเมาในตอนนี้ ถึงปีเถาะ (พ.ศ. ๒๓๕๐)
ภรรยาก็โกรธ สุนทรภู่ได้แสดงความไว้อ้างต้นนิราศ
พระบาทว่า

“ แล่นอาตย์ใจหายไม่วายห่วง
ดั่งศรัศกดิ์ปักขำระกำทรง
เลี้ยคายดวงจันทราพวงาม
เจ้าคุมแคนแดนโกรธพิโรธพี
แต่เดือนยี่จนย่างเข้าเดือนสาม
จนพระหน่อสุริยวงศ์ทรงพระนาม
จากอารามแรมรางทางกันดาร
ด้วยเรียมรองมุกดาเป็นข้าบาท
จ่านิราศร้างนุชสุดสงสาร
ตามเสด็จโดยแดนกันดาร
ไปนมัสการรอยบาทพระศาสดา ” ดังนี้

เมื่อสุนทรภู่ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ ไปพระ
พุทธบาทควรวที่แตงนิราศไม่ได้ลงเรือดำทรง อาศัยไปใน
เรือมหาดเล็กที่ตามเสด็จของพายเรือไปเอง กล่าวความ
อันนี้ไว้ในนิราศเมื่อถึงท่าเรือว่า

“พระหน่อสุริวงศ์ทรงศึกษา
ชั้นคำตาโล่จรดรงวารีศรี
ข้างพวกเราเฮฮาตงวารี
แต่โดยดีใจตนด้วยพันพาย
อูระเรียมเกรียมกรมอารมณ์รอน
ระอาอ่อนอกใจมิใคร่หาย
แต่คิดถึงวังหน้าในตาพราย
หัวให้ตายเป็นขอกตลอดตัว”

ครั้นนั้นเดิรบก จะเป็นด้วยสุนทรภู่ไปเฝ้าเสด็จหรือ
อย่างไร ถูกเขาเกลียดให้ชนชกอย่างคับมั้นที่ตองให้น้ำ
ไปข้างหน้า กล่าวไว้ในนิราศว่า

“ขงต้องข้างท่านวางถ่วงข้างตั้ง
ระยะหัดงมหาดเล็กนเห็นลือหาย

แด่ดวงพญาเพราเป็นเคราะห์ร้าย
 ต้องชนพถายนำทางช้างนำมัน
 เพื่อนเขาเกดงตบมือกระพือผด
 ช้างสับตัดพัดไปในไพรธัญท์
 ผงะหงายคนทวยเขาคว่าทั้น
 โอ้แม่จันเจียนจะไม่เห็นใจจริง
 นึกจะโจนจากช้างลงกลางเถื่อน
 คิดอายเพื่อนเขาจะเย้ยว่าใจหญิง
 แต่ตั้งเคี้ยวเวียนหน้าในตาวิง
 เขาขอพึงพาดศกมาตามทาง ”

เมื่อไปพักอยู่ที่ริมบริเวณวัดพระพุทธรบาท ดุ้นทรภู
 ก่อถาวรในนิภาศว่าไปเที่ยวทางเขาขาดพบ (พระองค์) เจ้า
 ตามเนรพระองค์ ๑ ก็นพระกตตหักทของขวางได้ด้จมาทาง
 นั้น พิศเคราะห์ตามศักราชเห็นว่าจะเป็นดัมเด็จกรมพระ
 ปริมาณชิตชิโนรด์ เพราะเวลาดานนทรงผนวชเป็นดัมเนร
 อยู่ แต่วกถ่าวความอึกแห่งหนึ่งว่า

“พอแรมค่ำวันนั้นท่านพระคลัง
หาบุญยังไปฉลองศาลาด้วย”

คือพระยาพระคลัง (ฤณ) ซึ่งได้เป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์
ที่สมุหนายกในรัชกาลที่ ๒ หาบุญยังนายโรงตะคอน
นอกที่มื่อเลี้ยงและเป็นผู้สร้างวัดตะคอนทำในจังหวัดธน
บุรีนั้น ไปเล่นตะคอนฉลองศาลาที่ท่านสร้างขึ้นใหม่ในถาน
พระพุทบาท อาศัยเค้าเงื่อนที่มื่อได้กล่าวมา ดังนี้
ฐานว่าหนังสือบทกลอนของสุนทรภู่ที่ปรากฏอยู่ เป็นของ
แต่งในรัชกาลที่ ๑ เมื่อก่อนสุนทรภู่เข้ารับราชการ ๑ เรื่อง
คือเรื่องโคบุตรเรื่อง ๑ นิราศเมืองแกลงเรื่อง ๑ นิราศ
พระบาทเรื่อง ๑ ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ เมื่อสุนทรภู่เข้า
รับราชการแล้วเห็นจะไม่มีโอกาสไปทางไกล จึงไม่ปรากฏ
ว่าแต่งนิราศเรื่องใดอีกจนตลอดรัชกาล

(๒) ตอนรับราชการ

เรื่องประวัติของสุนทรภู่ ตอนจะเข้ารับราชการในรัช
กาลที่ ๒ นั้น มีคำเล่ากันว่า เมื่อคราวเกิดทั้งบตร

ดันเท่ให้กันชุกชุมใน พ.ศ. ๒๓๕๘ ที่กรมหมื่นศรีสุเรนทร
 ต้องถูกชำระหนี้ ดันทรภู่ก็ถูกส่งด้วยว่าเป็นผู้แต่งหนังสือ
 ทิ้งด้วยคน ๑ ความชอบนมเคาเงื่อนอยู่ในนิราศเมืองเพชร
 บุรี ซึ่งดันทรภู่แต่งเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๓ กล่าวความ
 ย่อนชนไปถึงเมืองยังเป็นผู้คนอง ว่าได้เคยหนีออกไป
 อยู่เมืองเพชร ไปชุ่มช่อนนอนอยู่ในถ้ำเขาหลวงหลายวัน
 แล้วไปอาศัยอยู่กับหม่อมขุนนาค ในกรมพระราชวังหลัง
 ซึ่งออกไปตั้งทำนอยู่ที่เมืองเพชร เมื่อกรมพระราชวังหลัง
 ทิวงคตแล้ว บางทีจะหนีไปในคราวที่ถูกส่งด้วยว่าแต่งหนังสือ
 ทิ้ง แต่บางทีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะได้ทอดพระเนตรเห็นจำนวนกตอนของดันทรภู่
 ในเวลาสอบจำนวนหาตัวผู้แต่งหนังสือคราวนั้นเอง จึงเคย
 ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เอาตัวมารับราชการเป็น
 อาลักษณ์ มลเหตุที่ดันทรภู่จะเข้ารับราชการหาปรากฏ
 เรื่องเป็นอย่างอื่นไม่

เมื่อดันทรภู่ได้เป็นอาลักษณ์แล้ว มีเรื่องเล่ากันมา
 ถึงที่ดันทรภู่ได้ทำความชอบในหน้าที่ ว่าในสมัยนั้นกำลัง

ทรงพระราชนิพนธ์บทละครตอนเรื่องรามเกียรติ์ ถึงตอนนาง
ด้ดาผูกคอตาย บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ซึ่งเด่น
ตระกอนกันมา กล่าวบทนางด้ดาตรงเมื่อจะผูกคอตายว่า

“เขาผูกคอตายให้มัน แล้วพันกับกิ่งโคกใหญ่
หลับเนตรจำนงปลงใจ อรไทยก็โชนลงมา”
ก่อนถึงบทหนุมานว่า

“๑ บัดนั้น วายบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ครันเห็นองค์อภัยกถา ผู้ก่อกองใจมาทักใจ
ตัวสั้นเพียงสั้นชีวิต รอนจิตตึงหนึ่ง เพ็งใหม่
โศกโศกโชนลงมาตรงไป ด้วยกำลังว่องไวทันที (เชิด)
ครันถึงจึงแก้ภาษาทรง ที่ผูกคอตายองค์พระลักษมี
หย่อนลงยังพื้นปฐพี อนุกระบี่ก็โชนลงมา”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พระพุทธรูปที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ทรงประดิษฐาน
บทเก่าตรงนั้น กว้างหนุมานจะเข้าไปแก้ ได้นานนัก นางด้ดา
จะต้องตายเสียแล้ว บทที่ทรงพระราชนิพนธ์ใหม่ จึงคิด
จะให้หนุมานเข้าแก้ได้ โดยรวดเร็ว แต่งบทนางด้ดาว่า

“จึงเขามาผูกพันกระฉันท

เกี่ยวกระหวัดไว้กับกิ่งไผ่ใหญ่”

ก่อนไปเกิดชีวิตของว่าจะแต่งบทไหนอย่างไร ให้แก่นาง
ดีได้โดยเร็ว เหล่ากวีซึ่งเป็นที่ทรงปรึกษา ไม่มีใคร
สามารถจะแต่งบทให้พอพระราชหฤทัยได้ จึงทรงลงคำ
รัจฉังให้สุนทรภู่แต่ง สุนทรภู่แต่งต่อไปว่า

“ชายหนึ่งผูกคออรไทย

แล้วทอดองค์ลงไปจะให้ตาย

บัดนั้น วายบุตรเกิดได้ตั้งใจหมาย ” ดังนี้

ก็ชอบพระราชหฤทัย ทรงยกย่องความฉลาดของสุนทรภู่
คราวครั้ง ๑ ด้วยการทรงพระราชนิพนธ์บทละครใน
รัชกาลที่ ๒ นั้นเล่ากันมาว่า เมื่อทรงพระราชนิพนธ์บท
แล้วให้อาบทไปซ้อมละครคนเดียวก่อน ถ้าบทยังขัดกับ
กระบวนเดินละคร ก็ต้องแก้ไขบทไปจนกว่าละครจะ
เดินได้สะดวก จึงเขาเป็นใช้ได้ บทที่สุนทรภู่แต่งถวาย
ครั้งนี้ เขากับกระบวนเดินได้สะดวกด้วย จึงได้โปรดฯ

อีกครั้ง ๑ เด่า กันมาว่าเมื่อแต่งบทเรื่องรามเกียรติ์
ต่อมาถึงตอนศึกสิบขุนสิบรถ ทรงพระราชนิพนธ์บทม
รถทศกัณฐ์ว่า

๑ “รถที่นั่ง .

บุษบกบัลดั่งก่ดั่งตระหง่าน
กว้างใหญ่ยาวเท่าเขาจักรวาล
ยอดเยี่ยมเทียมวิมานเมืองแมน
ดุมวงกงหันเป็นควนคว้าง
เทียมดังหิ้งว้างข้างตะเแต่น
ล่ำวถขับเข้าดงแดน
พ่นแผ่นดินกระเด็นไปเป็นจุณ ”

ทรงพระราชนิพนธ์มาได้เพียงนี้ ทรงนึกความที่จะต่อไป
อย่างไรให้สัมพันธ์กับเป็นรถใหญ่โตถึงปานนั้นยังไม่ออก จึง
มีรับสั่งให้สุนทรภู่ต่อ สุนทรภู่ต่อว่า

“นที่ศัพทของระลอก

คตินกระดอกระดอนชดคันช่น
เขาพระเมรุเอนเอียงอ่อนดมน

อนนต์หันุดินคาตละท้านสะเทือน

ทวยหาญให้ร้องก้องกัมปนาท

สุชาวาสไหวหวั่นตื้นเดือน

บดบังสุริยันตะวันเดือน

คตาค่เคลื่อนจตุรงค์ตรงมา ”

เล่ากันว่า ไพรตนัก แต่เนื่ก็ทรงนับสุนทรภู่เป็นกวีที่ทรง
 ปรีชาด้วยอีกคน ๑ ทรงตั้งเป็นที่ ขุนสุนทรโวหารใน
 กรมพระอาลักษณ์ พระราชทานที่ให้ปลูกเรือนอยู่ที่ได้
 ทำข้าง (๑) และมีตำแหน่งเผ่า ๆ เป็นนิจ แม่เวดา
 เสด็จประพาสก็โปรด ๆ ให้ตั้งเรือพระที่นั่งเป็นพนักงาน
 อ่านเขียนในเวสททรงพระราชนิพนธ์บทตอน (๒)

๕ แต่การ ที่ สุนทรภู่ได้เป็นขุนนาง และได้มีตำแหน่ง รับ
 ราชการใกล้ชิดติดพระองค์เช่นนั้น ไม่สามารถจะคุมความ
 ทุกขยากได้ทีเดียว เหตุด้วยสุนทรภู่ยังเด็พล่าไม่ทันได้
 เมื่อเป็นขุนสุนทรโวหารแล้ว ครั้งหนึ่งถูกลงเฝ้าสุภาไป

(๑) ความชอบกล่าวไว้ในนิราศเมืองสุพรรณ

(๒) ความชอบกล่าวไว้ในนิราศภูเขาทอง

หามารดา มารดาว่ากล่าวดลัษฐี^๕ใช้ญมารดา ขณะนั้น
 มีญาติผู้ใหญ่จะเป็นตงหรือนักคนหนึ่ง เข้าไปห้ามปราม
 สุนทรภู่ทุบตีเอาบาดเจ็บถึงดำห้ส เขาทุตเกล้า ๆ ถวายฎีกา
 ก็ถูกกริ้ว มีรับสั่งให้เอาตัวไปจำไว้ณคุก, เรื่องสุนทรภู่ติด
 คุก มีเค้าเงื่อนปรากฏแต่่งไว้ ในเสภาพรรณนาถึงลักษณะ
 ติดคุก ตอนเมื่อพดายงามจะขออยู่ในคุกกับขุนแผนว่า

“ขุนแผนว่าจะอยู่ด^๕ไม่ได้

ในคุกใหญ่ยากแค้นมันแฉ่นเชียว

เหมือนกับข้อย^๕ในนรกตกทั้งเป็น

ไม่วางเว้นโทษทัณฑ์สักวันเดียว

แต่เพื่อนท่านเจ้ากรมยมราช

อนุญาตให้อยู่ทับในหับเสย

คนทั้งหลายนายมุด^๕ก็คุ้นเคย

เขาตะเคยพอไม่ต้องถูกจองจำ”

มีคำเล่ากันมาอีกข้อ ๑ ว่า สุนทรภู่เริ่มแต่งหนังสือ
 เรื่องพระอภัยมณีเมื่ออยู่ในคุกคราวนั้น ขอนกเห็นจะ

จริง มีเค้าเงื่อนอยู่ในเงา ตอนที่สุนทรภู่แต่งว่าถึง
ขุนแผนคิดถึงคุณนั้นว่า

“อยู่เปล่าเปล่าเล่าแก่จนพันกำดัง

อุล้าหนึ่งทำการด้านกระทวย

ให้นางแก้วกิริยาช่วยทาร์ก

ขุนแผนลักขอบรัดกระหวัดหวน

ใบระบาทคาดได้โดยง่ายตาย

ชวนไวชายทงเรือนออกเกลื่อนไป”

สุนทรภู่คงคิดแต่งหนังสือเรื่องพระอภัยมณีขึ้น ชายผีปาก

แดงตัวในเวลาที่เกิดคุณอยู่ อันประเพณีแต่งหนังสือ

ชายในสมัยเมื่อยังไม่ใช้การพิมพ์นั้น เมื่อแต่งขึ้นแล้ว

ใครอยากจะอ่านก็มาขอลอกเอาไป ผู้แต่งคิดเอาค่าแต่ง

ตามแต่ผู้ต้องการอ่านจะยอมให้ ผู้มีชื่อเสียงเช่นสุนทรภู่

ก็เห็นจะได้ค่าแต่งแรงอยู่ ประเพณีที่กล่าวมานี้เป็นทาง

หากินของพวกกวีที่ขัดสนมาช้านาน คุณพุ่มริดาพระยา

ราชมนตรี (ภู่) ยังแต่งกุดอนขายมาจนถึงต้นรัชกาล

ที่ ๕ บอกไว้ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติที่คุณพุ่มแต่ง

— สุนทรภู่จะคิดคุกอยู่ช้านานเท่าใดมิได้ปรากฏ เด่ากัน
 แต่ถึงเหตุที่จะพ้นโทษ ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องใด
 เรื่องหนึ่งเกิดคิดขัด ไม่มีผู้ใดจะต่อให้พอพระราชหฤทัย
 ได้ จึงมีรับสั่งให้ไปเบิกตัวสุนทรภู่มาจากคุก สุนทรภู่
 ต่อกถอนได้ตั้งพระราชประสงค์ ก็ทรงพระกรุณาโปรด
 ให้พ้นโทษ กลับมารับราชการอย่างเดิม มาถึงตอน
 ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 โปรดให้สุนทรภู่เป็นครูสอนหนังสือถวายพระเจ้าลูกยาเธอ
 เจ้าฟ้าอาภรณ์ สุนทรภู่แต่งกลอนเรื่องสวัสดิศรัทธาถวาย
 เจ้าฟ้าอาภรณ์ ขึ้นต้นว่า

“ สุนทรทำคำสวัสดิศรัทธา

ถวายพระหน่อมหิตริศรา

ตามพระบาตเณตมิให้เพี้ยน ”

และกล่าวในกลอนตอนปลายเมื่อก่อนจบว่า

“ ขอพระองค์จงจำไว้คำนี้ยก

คตินเรียกเรื่องสวัสดิศรัทธา

สำหรับองค์พงศ์กษัตริย์ชาติยา

ให้ฆ้องผาดุกล้วนดีชจักษุ

บทโบราณท่านทำเป็นคำฉันท์

แต่คนนั้นมิใคร่แจ้งแกล้งไข

จึงกล่าวกลับซับซ้อนเป็นกลอนไว้

หวังจะให้เงินจำได้ชำนาน

สนองคุณมุลิกาอำภักดี

ให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์สมบัติพิสดาน

แม่นผิดเพี้ยนเปลี่ยนเรื่องเบื่องโบราณ

ขอประทานอภัยโทษได้โปรดเฮย” ดังนี้

ในบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน^(๑) มีจำนวนสุนทรภู์
แต่งตอนหนึ่ง คือแต่พลายงามเกิดไปจนพลายงามถวาย
ตัวเป็นมหาดเล็ก จำนวนตั้งใจประจงแต่งดีหนักหนา
บทเสภาตอนนั้นสั้นนิษฐานว่าเห็นจะแต่งในรัชกาลที่ ๒
ด้วยกล่าวความตอนพลายงามอยู่กับจ่มื่นครั้นว่า

(๑) ฉบับหอพระสมุด ฯ เล่ม ๒ ตอนที่ ๒๔

ต่อมาอีกแห่ง ๑ กล่าวถึงบทสวดเดี่ยวพระพนวว่า

“ ครานนั้นฉันได้ฯพระพันวษา
เหต็อบเห็นหน้าพลายงามความดังลาร
จะออกพระโอรสฯไปรตขุนแผนแค้นดั่งท้าน
แต่กรรมนั้นบ้นดาดดลพระทัย
ให้เค็ดมพระองค์ทรงกลดอนละคอนนอก
นิกไม่ออกเวียนวงให้หัดไหด
ดิมประภาษราชกิจที่คิดไว้
กลับเข้าในแท่นที่ศรีไผ่ยา ฯ”

เรื่องประวัติตอนเมื่อสุนทรภู่เป็นกวีที่ทรงปรีชา ยัง
มีเรื่องเกร็ดเล่ากันมาอีกหลายอย่าง เรื่อง ๑ ว่าสุนทรภู่
คุยว่าจำนวนกลอนที่จะแต่งให้เป็นคำปากตลาดนั้น ต้อง
เป็นไพร่เช่นตัวถึงจะแต่งได้ บังความว่าถ้าเป็นเจ้านาย
ก็แต่งไม่ได้ ความนี้ทราบถึงพระกรรมพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงพระราชนิพนธ์บทละคร
เรื่องไกรทอง เพื่อพิสูจน์ให้ปรากฏว่าถึงเจ้านายจะทรง
แต่งกลอนให้เป็นคำปากตลาดก็อาจทรงได้ อีกเรื่อง ๑
เล่ากันว่าเมื่อทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนา ทรง
แบ่งตอนนางบุษบาเดินธรรมาเมื่อท้าวดาหไปจับบด พระราช
ทานไปให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
ยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎา
บดินทร์ทรงแต่ง เมื่อทรงแต่งแล้วถึงวันจะอ่านถวายตัว
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งว่า
สุนทรภู่อ่านตรวจดูเสียก่อน สุนทรภู่อ่านแล้วกราบทูล
ว่าเห็นดีอยู่แล้ว ครั้นเสร็จออกเมื่อโปรดให้อ่านต่อหน้า
กวีที่ทรงปรีชาพร้อมกัน ถึงบทแห่ง ๑ ว่า

ไม่
พ
ทำ
เป็น
ให้
บท
แต่
กอน
มิใช่

“นำใส่ไหดินเผาเห็นตัว

ปลาแหวกกอบัวอยู่ไหใหญ่ (๑) ”

สุนทรภู่คว้ายังไม่ดี ขอแก้เป็น

“นำใส่ไหดินเผาเห็นตัวปลา

ว่ายแหวกปทุมมาอยู่ไหใหญ่ ”

โปรดตามที่สุนทรภู่แก้ พอเล็ดจวนแล้วพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็กริ้ว

ทำไม่จึงไม่แก้ไข แกล้งนั่งเอาไว้มิให้หันหน้าเด่นกลางคน

เป็นเรื่องที่ทรงขัดเคืองสุนทรภู่ครั้ง ๑ อีกครั้ง ๑ รับสั่ง

ให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่ง

บทละครในเรื่องสังข์ทอง ตอนท้าวสามนต์จะให้ลูกสาว

เด็กคู่ ทรงแต่งคำปรารภของท้าวสามนต์ว่า

.....

(๑) ความวรรคหลังมักกล่าวกันว่า “ว่ายแหวก

กอบัวอยู่ไหใหญ่” ข้าพเจ้าเห็นว่าคงเป็นคำ “ปลา”

มิใช่ “ว่าย”

“จำจะปลุกฝังเสียยังเด๋ว

ให้ลูกแก้วสมมาดปรารภนา”

ครั้นถึงเวลาอ่านถวายเป็นปฐมฤกษ์ถามขึ้นว่า “ถูกปรารภนาอะไร” พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรง
เกล้าว่า

“ให้ลูกแก้วมีคู่เสนาหา”

ทรงชัดเคื่องสุนทรภู่ว่าเกล้งปรามาสอีกคร้ง ๑ แต่เนั้น
ก็ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีนตึงค่อ
สุนทรภู่ว่าจนตลอดรัชกาลที่ ๒

* ในระยะเวลาที่สุนทรภู่วิราชการอยู่เมื่อรัชกาลที่ ๒
นั้นมบุตร ๒ คน บุตรคนใหญ่ชื่อพัด ดูเหมือนภรรยาคนที่
ชื่อจันจะเป็นมารดา ต่อมาสุนทรภูได้ภรรยาอีกคน ๑
ชื่อนิม เป็นชาวบางกรวย มีบุตรด้วยกันชื่อตาบ (๑)

(๑) นายพัดกับนายตาบอยู่มาจนถึงรัชกาลที่ ๕
ทั้ง ๒ คน นายตาบเป็นกวีตามบิดา มีถ้านวนแต่งเพลง
ยาวปรากฏอยู่

จะเป็นด้วยเหตุที่ได้ภรรยาใหม่ หรือด้วยเหตุอื่นอย่างใด
อย่างหนึ่ง ภรรยาที่ซื้อจันนั้นลงปลาทอย่ากั้นกับสุนทรภู่
แล้วไปมีสามีใหม่ ความซื้อสุนทรภู่ก่อดำไว้ในนิราศ
เมืองสุพรรณเป็นโครง ๒ บทว่า

๑	ขลุ่ยบ้านบุง	คันทัน
	ชุกคิดเคยชมจันทร์	แจ่มฟ้า
	ขามยากหากบ้านกัน	กินชก นิดกแซ
	มีคู่ชู้หน้า	นุษปดมดมเดิม ๑

๑	เดี่ยวด้วยสายสวาทไธ	อาวณ
	รักพมโทษกรณ	กัณ้อง
	จำจากพรากพดัดมร	เล่นอชีพ เวียมเอย
	เดี่ยวชดจทรวงต้อง	แตกฟ้าผ่าสลาย ๑

๕ ส่วนภรรยาคนที่ซื้อนั้นนั้น พอมันบุตรได้ไม่ช้าก็ตาย
เจ้าครอกข้างใน ๑ จึงรับบุตรของสุนทรภู่ไปเลี้ยงไว้ใน
พระราชวังหลังทั้ง ๒ คน นอกจากภรรยาซื้อจันกับซื้อ
นั้น ๒ คนที่กล่าวมาแล้ว สุนทรภู่ยังมีคู่รักกระบือไว้ใน

ภรรยา
ทรง

คันทัน
ถึงคอ

เท ๒
คนที่
อัน ๓
(๑)

ลที่ ๕
เพลง

นิราศอีกหลายคน ว่าเป็นภรรยาบ้าง เป็นชู้บ้าง แต่มิได้
ปรากฏว่าอยู่กับใครยี่ดียวสักคนเดียว

(๓) ตอนออกบวช

× ดุ่นทรภู^๕ตั้งแต่ยังเยาว์มา ยังไม่ได้บวชจนตลอดรัชกาล
ที่ ๒ พอถึงรัชกาลที่ ๓ ก็ออกบวช เหตุที่จจะบวช
นั้นเล่ากันมาว่า เพราะหวาดหวั่นเกรงพระราชอาชญา ด้วย
เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขัดเคือง
แต่รัชกาลก่อน^๔ แต่ชอนเมื่อพิเคราะห์คิดตามคำที่ดุ่นทรภู^๕
กล่าวไว้ในนิราศภูเขาทอง ว่า

“ถึงสามโคก ไศกถิตถึงปิ่นเกล้า
พระพุทธรเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงศรี
ประทานนามสามโคกเป็นเมืองศรี
ชอปทุมธานี เพราะมีบัว
โอ้พระคุณสูงใหญ่ไม่กลับหลัง
แต่ชอคงกยังอยู่เขารท^๖
แต่เรือนที่ดุ่นทรประทานตัว

ไม่รอดชั่วเช่นสามโคกยิ่งโคกใจ
 ดั้นแผ่นดินดั้นนามตามเล็ดจ
 คงเที่ยวเตร่จรเตร่หาที่อาศัย”

คำของสุนทรภู่ที่กล่าวตรงนั้นดูประหนึ่งว่าถึงรัชกาลที่ ๓
 ถูกลอตจากที่ขุนสุนทรโวหาร น่าจะเป็นเช่นนั้นจริง คน
ผู้ทั้งหลายจึงได้เรียกกันว่า “สุนทรภู่” เห็นจะมีเหตุอย่าง
 ใดอย่างหนึ่งให้ต้องถูกลอตจากบรรดาศักดิ์แล้วจึงออก-
 บวช ถ้าเวลายังเป็นขุนนางคงจะได้รับพระราชูปถัมภ์
 ไฉนจะอนาถดังปรากฏในเรื่องประวัติ อีกประการ ๑
 ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อคราวแต่งจารึกวัดพระเชตุพน ๑ มี
 แต่งกลอนเพลงยาวกลอนบทเป็นต้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเลาะหากวีที่ชำนาญกลอน แม้
 จนมหาดเล็กเองก็ได้อ่านชื่อนี้แล้วถวาย สุนทรภู่เป็นกวีคน
 ลำคัญมาแต่ก่อน เหตุใดจึงมิได้ปรากฏชื่อว่าแต่งจารึก
 กลอนอย่างใดอย่างหนึ่งในคราวนั้น ขอนักเล้าให้เห็นว่าคง
 เป็นผู้ต้องกำหนดโทษทรงรังเกียจในรัชกาลที่ ๓ เห็นสัมพันธ์
 กับความที่กล่าวในกลอน จึงเข้าใจว่าถูกลอต

ความจริงในเรื่องที่สุนทรภู่ออกบวช เห็นจะเป็น
ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะยังไม่ได้บวชพระตาม
ประเพณีนิยมประการ ๑ อีกประการ ๑ สุนทรภู่วิวาท
กับญาติ เข้ากับใคร่ไม่คิด มีภรรยาอยู่ด้วยกันไม่ได้ ยัด
เป็นคนตัวคนเดียวอยู่แต่กับบุตรมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ ข้อ
นี้สังเกตได้ด้วยในนิราศของสุนทรภู่เมื่อกล่าวถึงญาติเมื่อใด
คงเป็นคำโกรธแค้นว่าพึ่งพาไม่ได้ กล่าวถึงภรรยาและ
คู่รักก็มักปรากฏว่าอยู่ด้วยกันได้ ไม่ยัด ครั้นเมื่อมาถูก
ถอดในรัชกาลที่ ๓ เจ้านายและผู้มีบรรดาศักดิ์ก็ไม่มี
พระองค์ใดและท่านผู้ใดกล้าขับเคี่ยวเกอหนุนโดยเปิดเผย
ด้วยเกรงจะเป็นฝ่าฝืนพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม่เจ้าฟ้าอาภรณ์ซึ่งเป็นศิษย์
ก็ต้องทำเพิกเฉยมันตั้ง สุนทรภู่ได้กล่าวความข้อนี้ไว้ใน
เพลงยาว ^(๑) ว่า

“ต้นแผ่นดินต้นบุญของสุนทร

ฟ้าอาภรณ์แปลกพักตร์อาถกษณ์เดิม” ดังนี้

(๑) คือเพลงยาวถวายโอวาทเจ้าฟ้ากตังเจ้าฟ้าบว

‘^๕สุนทรภู่ตกยากสันนิคิดจึงออกบวช ด้วยเห็นว่าพระบาท
 สมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคารพต่อสิ่งสมมาก ถ้า
 บวชเป็นพระใครจะอุปถัมภ์^๕เห็นจะไม่ทรงคิดเคียน ความ
 ที่^๕สุนทรภู่คาด^{๕๔๔๔}กับเมื่อ^๕สุนทรภู่บวชแล้ว พอถึง
 ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี^{๕๔}ทรงฝากเจ้าฟ้า
 กตาง (คือสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์)
 กับเจ้าฟ้าบัว พระโอรสองค์น้อย เวदानั้นพระชันษาได้
 ๑๑ ปีพระองค์หนึ่ง ๘ ปีพระองค์หนึ่ง ให้เป็นศิษย์
 สุนทรภู่ เหมือนอย่างเจ้าฟ้าอาภรณ์พระโอรสองค์ใหญ่
 ได้เคยเป็นศิษย์มาในรัชกาลก่อน แล้วทรงส่งเสียบ
 อุปการต่อมาในชั้นนั้น^{๕๕} มีคำสุนทรภู่ได้กล่าวไว้ในเพลง
 ยาวว่า

“เคยฉันของต้องพระองค์ดังถวาย
 มีถวายเวนหน้าท่านข้าหลวง” ดังนี้

‘^๕สุนทรภู่เห็นจะบวชเมื่อราวปีจอ พ. ศ. ๒๓๖๘ เวลา
 นั้นอายุได้ ๔๑ ปี แรกบวชอยู่ที่วัดราชบูรณ อยู่ได้ ๓
 พรรษามีอธิกรณ์เกิดขึ้น (กล่าวกันว่าเพราะได้พูดด้วย

* วิสัยของสุนทรภู่^๕นั้น เภาจะแต่งกลอน^๖ตามฤกษ์^๗สุรา^๘เป็น
 เชื้ออยู่^๙แล้วแต่งคต^{๑๐}อง^{๑๑}นัก^{๑๒} นัยว่าถ้าฤกษ์^{๑๓}สุรา^{๑๔}พอเหมาะ^{๑๕}แล้ว
 อาจ^{๑๖}จะคิดกลอน^{๑๗}ทัน^{๑๘}บอก^{๑๙}ให้^{๒๐}เสมียน^{๒๑}เขียน^{๒๒}ต่อกัน^{๒๓}ถึง^{๒๔} ๒ คน
 ดั่ง^{๒๕}นั้น) * พระอิทธิกรณ^{๒๖}เกิด^{๒๗}ขึ้น^{๒๘}ครั้ง^{๒๙}นั้น^{๓๐}สุนทรภู่^{๓๑}ถูก^{๓๒}กับ^{๓๓}พพานิย
 กรรม^{๓๔}ขับ^{๓๕}ไล่^{๓๖}ให้^{๓๗}ไป^{๓๘}เสียด^{๓๙}จาก^{๔๐}วัด^{๔๑}ราช^{๔๒}บูร^{๔๓}ณ^{๔๔} เดิม^{๔๕}คิด^{๔๖}จะ^{๔๗}ออก^{๔๘}ไป
 อยู่^{๔๙}เสียด^{๕๐}ตาม^{๕๑}หัว^{๕๒}เมือง^{๕๓} จึง^{๕๔}แต่ง^{๕๕}เพลง^{๕๖}ยาว^{๕๗}ทูล^{๕๘}ดา^{๕๙}เจ้า^{๖๐}ฟ้า^{๖๑}ก^{๖๒}ด^{๖๓}าง
 เจ้า^{๖๔}ฟ้า^{๖๕}บ^{๖๖}า^{๖๗}ว^{๖๘}ใน^{๖๙}เพลง^{๗๐}ยาว^{๗๑}นั้น^{๗๒}มี^{๗๓}คำ^{๗๔}คร^{๗๕}ว^{๗๖}า^{๗๗}คร^{๗๘}ว^{๗๙}ญ^{๘๐}เ^{๘๑}ด^{๘๒}ะ^{๘๓}ถ^{๘๔}ว^{๘๕}าย^{๘๖}โ^{๘๗}อ^{๘๘}ว^{๘๙}า^{๙๐}ท
 แต่ง^{๙๑}เพ^{๙๒}ว^{๙๓}ระ^{๙๔}ด^{๙๕}ี^{๙๖}ห^{๙๗}ต^{๙๘}าย^{๙๙}แห่ง^{๑๐๐} แห่ง^{๑๐๑}หนึ่ง^{๑๐๒}ว่า^{๑๐๓}

“นิจจาเอ๋ย^{๑๐๔}เค^{๑๐๕}ย^{๑๐๖}ร^{๑๐๗}อง^{๑๐๘}ตะ^{๑๐๙}อง^{๑๑๐}บา^{๑๑๑}ท^{๑๑๒}

โปร^{๑๑๓}ต^{๑๑๔}ประ^{๑๑๕}ภา^{๑๑๖}ษ^{๑๑๗}ไพ^{๑๑๘}ว^{๑๑๙}ระ^{๑๒๐}เ^{๑๒๑}น^{๑๒๒}า^{๑๒๓}เร^{๑๒๔}ย^{๑๒๕}ง

แ^{๑๒๖}่น^{๑๒๗}ด^{๑๒๘}ม^{๑๒๙}อ^{๑๓๐}ม^{๑๓๑}น^{๑๓๒}อ^{๑๓๓}ม^{๑๓๔}พ^{๑๓๕}ระ^{๑๓๖}อง^{๑๓๗}ค^{๑๓๘}ำ^{๑๓๙}ร^{๑๔๐}าง^{๑๔๑}เร^{๑๔๒}ย^{๑๔๓}ง

ด^{๑๔๔}ัง^{๑๔๕}เค^{๑๔๖}อ^{๑๔๗}น^{๑๔๘}เค^{๑๔๙}ย^{๑๕๐}ง^{๑๕๑}แ^{๑๕๒}ง^{๑๕๓}ค^{๑๕๔}ู^{๑๕๕}กับ^{๑๕๖}ด^{๑๕๗}ี^{๑๕๘}ร^{๑๕๙}ิ^{๑๖๐}ยา

จ^{๑๖๑}ง^{๑๖๒}อ^{๑๖๓}ย^{๑๖๔}ด^{๑๖๕}ั^{๑๖๖}ร^{๑๖๗}ด^{๑๖๘}ั^{๑๖๙}ว^{๑๗๐}ด^{๑๗๑}ั^{๑๗๒}ด^{๑๗๓}พ^{๑๗๔}พ^{๑๗๕}ณ^{๑๗๖}ณ^{๑๗๗}ณ^{๑๗๘}ณ^{๑๗๙}ณ^{๑๘๐}

ใ^{๑๘๑}ห^{๑๘๒}พระ^{๑๘๓}ชน^{๑๘๔}ม^{๑๘๕}ย^{๑๘๖}ง^{๑๘๗}ย^{๑๘๘}น^{๑๘๙}ห^{๑๙๐}ิ^{๑๙๑}ม^{๑๙๒}น^{๑๙๓}พ^{๑๙๔}ร^{๑๙๕}ร^{๑๙๖}ชา

ไ^{๑๙๗}ด^{๑๙๘}ั^{๑๙๙}ด^{๒๐๐}บ^{๒๐๑}ว^{๒๐๒}ง^{๒๐๓}ค^{๒๐๔}ั^{๒๐๕}พ^{๒๐๖}ง^{๒๐๗}ค^{๒๐๘}ั^{๒๐๙}ม^{๒๑๐}ก^{๒๑๑}ุ^{๒๑๒}ฏ^{๒๑๓}อ^{๒๑๔}ย^{๒๑๕}ุ^{๒๑๖}ธ^{๒๑๗}ยา

บ^{๒๑๘}ำ^{๒๑๙}ร^{๒๒๐}ุง^{๒๒๑}ร^{๒๒๒}า^{๒๒๓}ษ^{๒๒๔}ฏ^{๒๒๕}ร^{๒๒๖}ค^{๒๒๗}ำ^{๒๒๘}ด^{๒๒๙}น^{๒๓๐}า^{๒๓๑}ถึง^{๒๓๒}ห^{๒๓๓}ำ^{๒๓๔}พ^{๒๓๕}ัน

เห^{๒๓๖}ม^{๒๓๗}อ^{๒๓๘}น^{๒๓๙}ด^{๒๔๐}อง^{๒๔๑}อ^{๒๔๒}ง^{๒๔๓}ค^{๒๔๔}ั^{๒๔๕}ท^{๒๔๖}ร^{๒๔๗}ง^{๒๔๘}น^{๒๔๙}า^{๒๕๐}ม^{๒๕๑}พ^{๒๕๒}ระ^{๒๕๓}ร^{๒๕๔}า^{๒๕๕}ม^{๒๕๖}ด^{๒๕๗}ก^{๒๕๘}ษ^{๒๕๙}ณ^{๒๖๐}

เป็นบันนัปกปกเกศ์ทุกเขตต์ฉันท
 ประจามิตรคดีร้ายววยชั่ววัน
 เสวยชั้นนัศร์เนติมเป็นเจิมจอม
 จะไปจากฝากส้มเด้จพระเชษฐา
 จงรักพระอนุชาอุล้าห์ถนอม
 พระองค์น้อยคอยประณตนิ่งอดอม
 ทูลกระหม่อมครอบครองกันดององค์”

ในคำโอวาทที่ถวายแด่หนึ่งว่า

“อันอวยศาลหวานดินแล้วสิ้นซาก
 แคตมปากหวานหุไม่รู้หาย
 เม้นเจ็บอันหมิ่นเด่นจะแคตมคถาย
 เจ็บจนตายนั้นเพราะเห็นให้เจ็บใจ”

อีกแห่งหนึ่งว่า

“จบัให้มันคนหมายให้ววยวอด
 ช่วยให้รอดรักให้ชิตพิศมัย
 ตัลให้ขาดปรารภนาหาซึ่งใด
 เพียรจงไต่ดังประดังค์แล้วคงดี”

อีกแห่งหนึ่งว่า

“อันชาติไทยได้พึ่งเราจึงรัก

แม่ถอยคักัดต้นอำนาจวาลนา

เราหน่ายหนีมิได้อยู่คู่ชวา

แต่วิชาช่วยกายจนวายปราน” ดังนี้

สุนทรภู่ออกจากวัดราชบูรณไปคราวนี้ กลับแต่งนิราศ
อีก คือนิราศภูเขาทอง เห็นจะแต่งเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๗๓
เมื่อออกเรือไป กล่าวความถึงเรื่องที่ต้องไปจากวัดราช
บูรณ ว่า

“โอ้อาวาสราชบูรณพระวิหาร

แต่นานนับทีวาทจะมาเห็น

หวดรำลึกกันนานาตากระเด็น

เพราะชุกเขี่ยคนพาลทำรานทาง

จะยกหยิบจับตบเป็นทดัง

ก็ใช้ถึงแทนสดเห็นชัดขวาง

จึงจำถาอาวาลนิราศร้าง

มาอ้างว่างวิญญาในสาคร”

ในนิราศนี้กล่าวความตอนเมื่อผ่านพระบรมมหาราชวัง
ครวญถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ว่า
ต้นกล้วยง่าม ผู้ที่ได้อ่านมักจำกันได้ โดยมาก ว่า

“ถึงหน้าวังตั้งหนึ่งใจจะขาด

คิดถึงบาทบพิตรอดิศร

โอ้ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร

แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเข้าเย็น

พระนิพนธ์พานประหนึ่งศรีษะขาด

ด้วยโรฎาติยากแค้นถึงแค้นเข็ญ

ทั้งโรคช้ำกรรมวิบัติมาขัดเป็น

ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึงพา

จึงสร้างพรตอดคำให้ส่งส่วนบุญถวาย

ประพาศฝ่ายสมเด็จพระวัดคำ

เป็นดังของฉลองคุณมฤตกา

ขอเป็นข้าเคียงบาททุกชาติไป

ถึงหน้าแพแดเห็นเรือท่ง

คิดถึงครึ่งก้นมาน้ำตาให้ด

เคยหมอบรับกับพระจมีนไวย
 แลวดงในเรือที่นั่งบัลลังก์ทอง
 พระทรงแต่งเบญจบทพจนารถ
 เคยรับราชโองการอ่านฉดอง
 จนกฐินต้นแม่น้ำแควดำคลอง
 มิได้ของเคื่องชุดพระหัตถยา
 เคยหมอบโกยได้กลิ่นสุคนธ์ตระหลบ
 ธารองอบหอมวันขึ้นนาค่า
 ดินแผ่นดินกลิ่นกลิ่นสุคนธา
 วาสนาเรากลิ่นเหมือนกลิ่นสุคนธ^๖
 เมื่อถึงเมืองปทุมธานีครวญอีกแห่งหนึ่ง ว่า
 “ดินแผ่นดินดินนามตามแต่ดีจ
 ต้องเที่ยวเตร่หาที่อาศัย
 แม้กำเนิดเกิดประสพภพใดใด
 ขอให้ใดเป็นชาลาคูดี
 ดินแผ่นดินขอให้ดินชิวดีบาง
 อย่าร้างบงกชบทศรี

“ถึงตัวเราแต่ถ้าหากมีโยมหญิง

ไหนจะนั่งดูตายอายุบุมบา

คงจะใช้ให้ศิษย์ที่คิดมา

อุดำให้หาเอาไปฝากตามยากจน

นี่จนใจไม่มีเท่าชเดิม

ชเกยจเก็บเคยทางมากดางหน ”

เมื่อขึ้นไปถึงกรุง ฯ เวदानันพระยาไชยวิชิต (เผือก)
ซึ่งเคยเป็นพระนายไวยอยู่เมื่อรัชกาลที่ ๒ ได้เป็นผู้รักษา
กรุง ฯ แต่สันทรงทุกข์ระทมไม่แหว่ไปหา กล่าวในนิราศว่า

“มาทางทำหน้าจวนจอมผู้รง

คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล

จะแหว่หาถาทานเหมือนเมื่อเป็นไวย

ก็จะได้รับนิมนต์ ขนบนจวน

แต่ยามยากหากว่าถาทานแปดก

อกมิแตกเสียหรือเราเขาจะลั่วรด

เหมือนเช่นใจไม้สูงไม้ล้มสมควร

จะต้องม้วนหน้ากตบอ้อมมาน ”

จึงเคยขึ้นไปนมัสการพระเจดีย์ภูเขาทอง แล้วจะเป็น
ด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ สุนทรภู่ไปกลับใจ ไม่อยู่หัวเมือง
ดังความคิดเดิม หวดกลับมากลางเทพาว ๗ มาอยู่ที่
วัดอรุณ ๗ แต่จะมามีเหตุอันใดเกิดขึ้นอีกหรืออย่างไร
สุนทรภู่อยู่วัดอรุณไม่ช้าก็ย้ายไปอยู่วัดเทพธิดา

เมื่อสุนทรภู่ไปอยู่วัดเทพธิดานั้น พระยาธรรมปรีชา
(บุญ) บวชอยู่วัดเทพธิดา พระยาธรรมปรีชาเล่าว่าสุนทรภู่
แต่งคำเทียบเรื่องพระไชยสุริยา (ที่พิมพ์ ในหนังสือมดบท
บรรพกิจ) เมื่ออยู่ที่วัดเทพธิดาคราวนั้น และมีหนังสือ
นิราศเมืองสุพรรณอีกเรื่อง ๑ สุนทรภู่แต่งเมื่อบวชอยู่วัด
เทพธิดา นิราศเมืองสุพรรณแปลกที่สุนทรภู่แต่งเป็นโคลง
โคลงของสุนทรภู่มีปรากฏอยู่เรื่องเดียวเท่านั้น ทำนอง
เมื่อบวชอยู่วัดเทพธิดาจะถูกปรามาสว่าแต่งเป็นแต่กลอน
เพลงยาว (หรือที่เรียกกันภายหลังมาว่ากลอนสุภาพ)
จึงแต่งกาพย์คำเทียบเรื่องพระไชยสุริยา และแต่งโคลง
นิราศเมืองสุพรรณ พิศุจน์ ใญ่ ๒๒๒ เห็นว่าถ้าจะแต่งโคลง
กาพย์ก็แต่งได้ แต่ที่แทนสุนทรภู่คิดว่าดีทีเดียวว่าถึงแต่ง

ได้ก็ไม่นัดเหมือนกลอนเพลงยาว ได้ก็ถ้าวความชวนไว้
ในเพลงยาวถวายโอวาท ว่า

“อย่างหม่อมฉันอันที่ตีและชั่ว
ถึงดับตัวก็แต่ชื่อเขาตอดาว
เป็นอาตถกษณ์กตงทำเพลงยาว
เขมรดาวดอเดื่องถึงเมืองนคร ”

สุนทรภู่จึงไม่แต่งโคลงกาพย์เรื่องอื่นอีก ชื่อนี้ไม่แต่
สุนทรภู่เท่านั้น ถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ก็ทรงองค์ว่าทรงถนัดแต่กลอนและโคลงฉันท์ จึงไม่ทรง
แต่งหนังสือเป็นกลอนสุภาพเลยสักเรื่องเดียว มีพระนิพนธ์
กลอนสุภาพแต่เป็นของทรงแต่งเล่น เช่นเพลงยาวอัน
ปรากฏอยู่ในเรื่องเพลงยาวเจ้าพระนนเป็นต้น

เหตุที่สุนทรภู่ไปเมืองสุพรรณคราวที่แต่งนิราศนั้น
ความปรากฏในเรื่องนิราศว่าไปหาแม่ ท่านองจะเด็นแปร
ธาตุเอง หรือมีคนอื่นไปหาแม่ให้ผู้อื่นที่เด็นแปรธาตุ
เพราะเชื่อกันว่าที่ในแขวงจังหวัดสุพรรณมีเรืออย่างใดอย่าง
หนึ่งทรงคุณวิเศษสำหรับใช้แปรธาตุ พวกเด็นแปรธาตุ

ยังเชื่อกันมาจนทุกวันนี้ สุนทรภู่ไปครั้งนั้นพาบุตรไปด้วย
 ทั้ง ๒ คน และมีศิษย์ไปด้วยก็หลายคน ดงเรือก้าวัด
 เทพธิดาผ่านมาทางคลองมหานาค เมื่อถึงวัดสระเกศ
 ก็กล่าวความว่าในเวลานั้นมารดาพึงตาย ศพยังฝังอยู่ที่วัด
 นั้น แล้วต้องเรือไปออกปากคลองโอ่งอ่าง เมื่อไปถึง
 เมืองสุพรรณไค้ ชนไปทางดำเนินาข้างเหนือเมือง ไปชนเค็ร
 บกที่วงหินเที่ยวหาแร่แล้วกลับมาลงเรือที่บ้านท่ง ความที่
 พรณนาในนิราศ ดูในเขตต์แขวงสุพรรณในสมัยนั้นยัง
 เป็ดยวมากทั้งข้างใต้และฝ่ายเหนือเมือง ถึงไปปะเลื่อใกล้ๆ
 ดำแม่น้ำ แต่เรือก่ไปหาจะได้หรือไม่ได้หาได้กล่าวถึงไม่

เรื่องเมื่อสุนทรภู่บวชเสกกันมาเป็นเรื่องเกร็ดเรื่องหนึ่ง
 ว่า สุนทรภู่ไปจอดเรืออยู่ที่แห่งหนึ่ง มีชาวบ้านนำ
 ภัตตาหารมาถวาย แต่ทายกนั้นว่าคำถวายภัตตาหารไม่
 เป็น อารามาสุนทรภู่ให้ช่วยสอนให้ว่า เวลานั้นทายก
 นั้นอยู่บนตลิ่งกับสิ่งของที่เอามาถวาย สุนทรภู่จึงสอนให้
 ว่าคำถวายภัตตาหารเป็นถวอนว่า

“อิมล์มิงริมฝั่ง อิมังปดาร์ว กุ้งแห้งแดงกวาง อีก
ปลาตุ๋นย่าง ช่อมะกอกดอกมะปราง เนื้อย่างย่ำมะดัน เข้า
ลู้กซ็อนซัน น้ำมันขวดหนึ่ง น้ำมันครึ่งโก ถัมโฮแซอิม
ทับทัมดองผด เป็นยอดกุศล ถังฆัถ์ระเทมิ” ดังนี้

เรื่องนี้จะจริงเท็จอย่างไรไม่รับประกัน แต่ได้ฟังเล่า
มาถึงต้องแห่งจิตใจด้วย

เมื่อสุนทรภู่กลับจากเมืองสุพรรณแล้ว ย้ายมาอยู่วัด
พระเชตุพน เหตุที่ย้ายมานั้นเล่ากันเป็น ๒ นัย นัย ๑
ว่ามาฟังพระบารมีอยู่กับ ถัมเต็จ ๆ กรมพระปรมาภิไธย
ชินโรต ด้วยทรงปรารถนาว่าเป็นกวี อีกนัย ๑ ว่าเพราะ
พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ พระเจ้าลูกเธอที่พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดปรานมากนั้นทรงพระ
ปรารถนาชักชวนให้มาอยู่วัดพระเชตุพน คิคุตบางทีก็จะเป็น
ความจริงทั้ง ๒ นัย ด้วยพระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรง
ผนวชพระเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ เวदानันสุนทรภู่บวชอยู่ได้
ราวสัก ๖ พรรษา เจ้านายในสมัยนั้นมักโปรดทรงศึกษา
การแต่งกลอน อาจจะมิรับสั่งชวนสุนทรภู่มาอยู่วัดพระ

เชตุพนในเวลาทรงผนวชอยู่ที่นี่ แลระดมได้ ๗ กรม
พระปรมาณูชาติในรศ ประทานอนุญาตโดยทรงพระปรานี
สุนทรภู่ก็ได้

เมื่อสุนทรภู่มาอยู่วัดพระเชตุพน บุตรคนใหญ่ที่ชื่อ
พิตบวชเป็นสามเณร เห็นจะบวชมาแต่บิดายังอยู่วัดเทพ
ธิดา สุนทรภู่มาอยู่วัดพระเชตุพนแล้วพาเณรพิตกับบุตร
คนเล็กที่ชื่อตาบไปพระนครคร่ำครวญอีกครัง ๑ แต่ง
นิราศวัดเจ้าฟ้าเมื่อไปคราวนี้ แต่แต่งแต่งให้เป็นจำนวน
เณรพิตว่า

“เณรหนูพิตหัดประดิษฐ์คิธอักษร
เป็นเรืองความตามติดท่านบิดร
กำจัดจรรจากนิเวศเชตุพน”

เมื่อเรืองถึงวัดระฆังกล่าวว่

“ถึงวัดระฆังบังคมบรมธาตุ
แทบพระบาทบุษบงองค์อัคร
ไม้ต้นดัดกับกัลปพฤกษันทร
พระค่อนจรสู่สุวรรณครุฑ”

ความทรงจำ (และยังมีในนิราศพระประชมประกอบ
อีกแห่ง ๑) บ่งว่า เจ้าครอกช้างใน ๗ ซึ่งเป็นพระอัครชายา
ของกรมพระราชวังหลังสิ้นชีพก่อนนั้นไม่ช้านัก และได้
พระราชทานเพลิงที่วัดระฆัง

เหตุที่สุนทรภู่จะไปกรุงศรีอยุธยาคราวนี้ ว่าได้ถ่าย
แทงมาแต่เมืองเหนือ ว่ามียายอายุวัฒนะฝังไว้ที่วัดเจ้าฟ้า
อากาศ จึงพยายามไปหายายอายุวัฒนะนั้น เมื่อขึ้นไปถึง
กรุง ๗ ไปชนบทที่วัดใหญ่ ได้อธิษฐาน ณ ที่นั้น กล่าวใน
คำอธิษฐานแห่ง ๑ ว่า

“อนึ่งเถาเจ้านายที่หมายพึง

ให้ทราบซึ่งสุจริตพิสมัย

อย่าหลังดินหินชาติชาติอาถัย

นำพระทัยทุกเถาให้ยาวยืน”

ความที่อธิษฐานนี้ แสดงว่าเวลานั้นสุนทรภู่อำดั
หมายจะพึงพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ดังได้กล่าวมาแล้ว
ครั้นออกจากวัดใหญ่ได้รีบต่อไปทางทิศตะวันออกคั่นหนึ่ง
ถึงวัดเจ้าฟ้า ว่าไปทำพิธีจะชุกก็เกิดกับนาคหวาดไหว

ด้วยฤทธิ์ปีศาจ ไม่อาจชุดได้ ต้องพากันกลับมา แต่เมื่อ
 ขากลับคราวนี้ได้เฝ้าหาพระยาไชยวิชิต (เผือก) กล่าว
 ในนิราศว่า

“จะเลยตรงลงไปวัดก็ขัดข้อง
 ไม่มีของขบฉันจึงหันหง
 ไปฟังบุญคุณพระยารักษากรุง
 ท่านบำรุงรักพระไม่ละเมิน
 ทั้งเพ็ดเข้าคาวหวานดำรงน
 ต่างข่มสิ้นชวนกันดรรชนี
 ทั้งตั้งศักดิ์รักใคร่ให้เจริญ
 อายุเกินกับกัลป์พุทธันดร
 ให้ครองกรุงฟุ้งเฟื่องเปรี๊ญปรากฏ
 เกียรติยศอยู่ตลอดอย่าถอยถอน
 ท่านอาร์มใจอาลัยวรรณ
 ถึงจากจรใจมิตรยังคิดคุณ
 มาที่ไรได้นิมนต์ปรนนิบัติ
 ดักรพัดแผ่แผ่ช่วยเกื้อหนุน

ต่างชั้นช่วยอวยกุศลบุญ

สนองคุณเจ้าพระยาภิษากร "

ความที่กล่าวคอนั้นแสดงว่า สุนทรภู่เมื่อบวชได้^๕ ขึ้น
ไปกรุงศรีอยุธยาหลายครั้ง กระตักพระยาไชยวิชิต^๕
(เลือก) แต่เมื่อไปครั้งแรกครั้งเดียว ถึงครั้งหลัง ๆ ค่อย
มาแวะไปหา พระยาไชยวิชิตก็ต้อนรับฉันได้ชอบพอคุ้น
เคยกันมาแต่ในรัชกาลที่ ๒

มีคำเล่ากันว่าสุนทรภู่เมื่อบวชนั้น ได้ไปอยู่วัด
มหาธาตุอุทิศหนึ่ง ขอนกเห็นจะเป็นความจริง คงไป
อยู่เมื่อกลับตมมาจากพระนครศรีอยุธยาคราวนั้น เพราะ
พระองค์เจ้าทักษณานุคุณตามนวช เห็นจะทรงชวนให้ไป
อยู่ใกล้วังท่าพระอันเป็นที่ประทับ เพื่อจะได้สะดวกแก่
การที่ทรงอุปถัมภ์ คือส่งลำรับอาหารเป็นต้น เล่ากันมา
ว่าในสมัยนั้นพระองค์เจ้าทักษณานุคุณโปรดทรงตั้งกวา
เวลาไปทรงตั้งกวาที่ใด ให้นิมนต์สุนทรภู่ลงเรือตั้งกวา
ไปด้วยเสมอ ให้ไปเป็นผู้บอกตั้งกวาทังยังเป็นพระ แต่

ต้นทรมุ้คงดีกกัดบ้อออกเป็นคฤหิ์สัถ์ในค่อนนี้ รวมเวตา
ที่ต้นทรมุ้บวชอยู่เห็นจะราว ๗ หรือ ๘ พรรษา

(๔) ตอนตกยา

เมื่อต้นทรมุ้ฟังพระบารมีพระองค์เจ้าถกขณานุกุณอยู่
นั้น นอกจากเป็นผู้บอกกล่าว คงจะได้แต่งหนังสือบท
กถอนถวายอีก ได้ยินว่าแต่งเป็นกถอนเฉลิมพระเกียรติ
พระองค์เจ้าถกขณานุกุณเรื่อง ๑ ผู้ที่ได้เคยอ่านยังมีตัวอยู่
แต่หนังสือนั้นหาฉบับยังไม่พบ นอกจากนั้นจะได้แต่ง
เรื่องได้อีกบ้างหาปรากฏไม่ พิศเคราะห์โดยฉำนวนกถอน
เข้าใจว่าเรื่องนินาคีอิเหนา ต้นทรมุ้เห็นจะแต่งในค่อนนี้
เรื่อง ๑ อนึ่งเรื่องพระอภัยมณี ซึ่งต้นทรมุ้ได้เริ่มแต่งแต่
ในรัชกาลที่ ๒ นั้น ดังเกตเห็นถ้อยคำบางแห่งรู้ได้แน่
ว่ามาแต่งต่อในรัชกาลที่ ๓ จะยกตัวอย่างดังคำนาง
สุวรรณมาตย์กับพระอภัยมณี เมื่อแรกตั้งกันที่เมืองลังกา
ว่า

“ ด้วยปีเถาะเคราะห์กรรมเกิดน้ามาก
ชนท่อมปากท่อมदनเสียสิ้นหนอ ”

อยู่ในเล่มสมุดไทยเล่ม ๓๕ ทรงเห็นได้ว่าต้องแต่ง
ในรัชกาลที่ ๓ ภายหลัง พ.ศ. ๒๓๗๔ การที่สุนทรภู่แต่ง
หนังสือพระอภัยมณี เห็นจะแต่งที่ละเล่มสองเล่มต่อเรื่อย
มา ด้วยเป็นหนังสือเรื่องยาว ทำนองพระองค์เจ้าดกชนา
นุคุณจะได้ทอดพระเนตรเห็นหนังสือเรื่องพระอภัยมณีเมื่อ
สุนทรภู่ไปพึ่งพระบารมี และมีรับสั่งให้แต่งถวายอีก
สุนทรภู่ว่าจะแต่งเรื่องพระอภัยมณีอีกตอนหนึ่ง แต่จะไป
ค้างอยู่เพียงไหนหาปรากฏไม่ เพราะสุนทรภู่พึ่งพระบารมี
พระองค์เจ้าดกชนานุคุณอยู่ได้ไม่ช้า พอถึง พ.ศ. ๒๓๗๘
พระองค์เจ้าดกชนานุคุณก็สิ้นพระชนม์

เมื่อพระองค์เจ้าดกชนานุคุณสิ้นพระชนม์ลง เห็น
จะไม่มีใครกล้ารับอุปการะสุนทรภู่อีก เวลานี้เจ้าฟ้า
กฤษณาภิรมย์ยังมีพระชนม์อยู่ ขรอยจะทรงขัดเคืองด้วย
สุนทรภู่โจทเจ้าไปพึ่งบุญพระองค์เจ้าดกชนานุคุณจึงทรง
เฉยเสีย แต่เดากันมาว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระยา
บำราบปรปักษ์นั้นยังทรงส่งสารสุนทรภู่ ถ้าไม่ฝ่าเมื่อไร
ก็มักประทานเงินเกอหนู แต่สุนทรภู่ก็จะออกกระดาก

เองด้วย จึงไม่กล้าไปพึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยา
บวรบรมบวร บัณฑิตต้องตกยากอีกครั้งหนึ่ง กลับอนาถ
ยิ่งกว่าคราวก่อน นัยว่าถึงไม่มีบ้านเรือนจะอาศัย ต้อง
ลงลอยเรือเที่ยวจอดอยู่ตามเรือตามดงน หาเลี้ยงชีพ
ด้วยรับจ้างเขาแต่งบทกลอนกับทำการค้าขายประกอบกัน

หนังสือสุนทรภู่แต่งในตอนเมื่อตกยากครั้งนั้น หดหาย
เรื่อง คือ นิราศพระแท่นดงรังเรื่อง ๑ กล่าวในกลอน
ข้างตอนต้นนิราศว่า

“ บัวอกนกษัตริย์ผู้ศก
ชตาตกจะต้องไปถึงไพร่สนทน์
ลงนาวาหน้าวัดเชตุพน
พี่ทุกข์ทนถอนใจครรรใดจร ”

บัวอกอัฐีก่อน พ.ศ. ๒๓๗๘ ภายหลังพระองค์เจ้า
ลักษณะนาคคุณสันพระชนม์ได้ ปี ๑ สุนทรภู่ไปคราวนี้
อาศัยผู้อื่นไปแต่ตัว มิได้ไปโดยลำพังเหมือนเมื่อครั้ง
ยังบวชเป็นพระ เรื่องนิราศที่แต่งก็ว่าอย่างคาด ๆ ดูไม่
มีอกมีใจ มีเรื่องประวัติบอกไว้แต่ว่า ในตอนที่ลึกแล้ว

ได้บรรยายอีกคน ๑ ชื่อม่วง แต่เมื่อแต่งนิราศนั้นยังไม่ได้
เป็นลักษณะที่เดียวเป็นแต่ไปมาหากัน และบอกความไว้
อีกข้อหนึ่งว่า เวดานั้นอดเหตได้กล่าวไว้ในกลอนว่า

“ถึงนครไชยศรีมีโรงเหต

เป็นของเมาตัดขาดไม่ปรารภนา” ดังนี้

เมื่อถึงท้ายเรื่องนิราศ ได้กล่าวกลอนบอกเจตนาใน
การที่แต่งนิราศไว้ว่า

“ไช้จะแก่งแต่งประกวดอดคนตา

ทำนิราศรักมิตรพิสมัย

ด้วยจิตต์รักกาพย์กลอนอักษรไทย

จึงตั้งใจแต่งคำแต่คำพิ้ง

หวังจะให้ ถ้อยเลื่องในเมืองหลวง

คนทั้งปวงอย่าว่าเราบ้าหลัง

ถ้าใครเป็นก็ให้เห็นว่าจริงจริง

ประดุจตั้งน้ำจิตที่เราคิดกลอน

ขอเดชะถ้อยคำที่รำเรื่อง

ให้ ถ้อยเลื่องเล็ดลักษณะในอักษร

ขอเชิญไทยเทวราชประดำทพร

ให้สุนทรต่อทวธานีเอย”

ยังมีหนังสือกลอนสุภาพอีกเรื่อง^(๑) อีกเรื่อง ๑ ก็
ดูเหมือนจะแต่งในค่อนนี้ เมื่อก่อนจบกลอนไว้ข้าง
ค่อนท้ายว่า

“อย่าฟังเปล่าเขาแต่กลอนสุนทรเพราะ

จงพิเคราะห์คำเทศประเสริฐศรี

เขาเป็นแบบสอนตนพันภาค

กันบดดีคตินิเขวนิทา”

ยังมีหนังสือกลอนของสุนทรภู่อีกเรื่อง ๑ บางทีจะ
แต่งในค่อนนี้ คือเรื่องลักษณะวงศ์ พิศุทธิ์เห็นเป็น
จำนวนกลอนสุนทรภู่แต่งแค่ ๙ เด่มสมุดไทย (เพียงมา
ตามไปเห็นศพนางเกสร) ต่อนั้นดูเป็นจำนวนผู้อื่นแต่ง
เป็นกลอนสุภาพอีก ๗ เด่ม แล้วแต่งเป็นบทละคร
ต่อไปอีก ๒๓ เด่ม รวมเป็นหนังสือ ๓๙ เด่มสมุดไทย

(๑) ในฉบับที่พิมพ์ขายเรียกว่า สุภาพนิไทย

ในฉบับที่พิมพ์ขาย มักกลอนนำหน้าว่าเป็นของแต่งถวาย
เจ้านาย แต่กลอนนั้นเห็นได้ว่าคัดลอกตอนที่อยู่ข้างต้น
เรื่องโคบุตรมาดัดแปลง น่าสงสัยว่าจะเป็นของผู้อื่น
เขามาเติมเข้าต่อชั้นหลัง เพียงจะให้มีย่อสุนทรภู่ปรากฏ
ในหนังสือนั้น

อนึ่งมีคำกล่าวกันว่า สุนทรภู่แต่งเรื่องพระสมุทร
กับเรื่องจันทโครบ กับเรื่องนศกรายอีก ๓ เรื่อง และ
ว่าเรื่องพระสมุทรนั้น สุนทรภู่แต่งเมื่อกำลังลงอยู่เรือลอย
จึงให้ชื่อวีรบุรุษในเรื่องนั้นว่า “พระสมุทร” พิจารณา
ดูจำนวนกลอนในฉบับที่พิมพ์ขาย เห็นว่ามีใช้กลอนของ
สุนทรภู่ น่าจะกล่าวกันโดยเข้าใจผิด เกิดแต่ในหนังสือ
มักกลอนข้างตอนต้นว่า

“ข้าพเจ้าชื่อภู่ประดิษฐ์

ไม่แจ้งจิตคิดถ้อยคำในอักษร

แม้ผู้ใดได้ดัดกับคำสุนทร

ช่วยเขื่อนกลอนแถมดัดกล่าวในราวความ”

ถวายเป็น
 งาม
 ผู้
 กาก
 ความที่ก่อกำเนิดในกตอนนั้นผิดวิสัยสุนทรภู่ ซึ่งไม่เคย
 ยอมถ่อมตัวว่าความรู้อ่อน มีตัวอย่างคำสุนทรภู่ในข้อ
 ก่อได้ไว้ในนิราศพระปฐมคณอนธิษฐานว่า

“หนึ่งขอฝากปากคำทำหนังสือ

ให้สืบชื่อชั่วฟ้าสุธาสถาน

สุนทรภู่อาตมกษณเจ้าจักรวาล

พระทรงสารศรีเศวตเกศกฤษณ

อนึ่งมนุษย์อุทิศต่างต่าง

แล้วเขาอย่างเทียบคำทำอักษร

ให้พบนเพื่อนเหมือนเราด่าบในกาพย์กตอน

คือโอ้นอ่อนนอกชื่อจึงดื้อชา”

เรื่องพระสุนทรภู่ก่อกำเนิดกตอนนั้นหนึ่งว่า มีคนชื่อภู่
 อีกคน ๓ แต่งเขาอย่างสุนทรภู่ในเวลายั้นหัดมา เดือน
 สุนทรภู่ด้วยความนับถือ จึงถ่อมตัวว่าเป็นผู้ยังรู้น้อย
 ความจริงเห็นจะเป็นเช่นนั้น ส่วนเรื่องจันทโครบนั้นได้
 พิศวาทให้ไปพบกตอน คนใดที่จะเชื่อได้ว่าเป็นจำนวน
 กตอนสุนทรภู่สักแห่งเดียว คำที่ก่อกำเนิดกตอนแต่ว่า

สุนทรภู่แต่งกับผู้อื่นอีกหลายคน จึงเห็นว่าน่าจะเป็น
 จำนวนผู้อื่นแต่งตามอย่างสุนทรภู่ หากว่าจะเกี่ยวข้องกับ
 กับสุนทรภู่ ก็เพียงแต่งแต่บางที่จะเอาไปให้สุนทรภู่
 ตรวจแก้ไข จึงขึ้นชื่อสุนทรภู่ว่าได้เกี่ยวข้องกับ แต่ที่แท้
 จะหาได้แค่ไหน ส่วนเรื่องนครภายนั้น มีกลอนบอกไว้
 ข้างต้นหนังสือแล้วว่า “นายภู่อยู่นานาเทียวค้าขาย”
 เห็นจะเป็นนายภู่คนที่แต่งเรื่องพระสุเมรุ หาใช่สุนทรภู่ไม่

(๕) ตอนสิ้นเคราะห์

สุนทรภู่จะตกยากอยู่ลึกก็มีข้อนี้ไม่ทราบชัด ปรากฏ
 แต่ว่าพ้นทุกข์ยาก ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้อง
 ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงพระปราณ
 โปรตให้ไปอยู่ที่พระราชวังเดิม ซึ่งเป็นที่เล็ดจประทับใน
 ดมัยนั้น และต่อมากรมหมื่นอับสรค์ดาเทพ พระเจ้า
 ดกเชอที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 เมตตาไปอีกพระองค์ ๑ ทรงอุปการะด้วย เหตุที่
 กรมหมื่นอับสรค์ดาเทพจะทรงอุปการะสุนทรภู่ นั้น กล่าว

กันว่าเดิมได้ทรงหนังสือเรื่องพระอภัยมณี (ชรอยจะได้หนังสือมรดกของพระองค์เจ้าถิรชยานุคุณ โดยเป็นพระอนุชาร่วมเจ้าจอมมารคาน) ชอบพระฤทัย ทรงเห็นว่าเรื่องที่แต่งไว้อย่างอยู่ จึงมีรับสั่งให้สุนทรภู่แต่งถวายให้ทรงต่อไป สุนทรภู่แต่งเรื่องพระอภัยมณีมาได้ ๔๘ เล่ม ส้มุดไทย หมายจะจบเพียงพระอภัยมณี ออกบวช (ความตั้งใจของสุนทรภู่เห็นได้ชัดในหนังสือที่แต่งนั้น) แต่กรมหมื่นอัปสร ฯ มีรับสั่งให้แต่งต่อไปอีก ด้วยเหตุนี้สุนทรภู่จึงต้องคิดเรื่องพระอภัยมณีตอนหลัง ตั้งแต่เล่มส้มุดไทยที่ ๕๐ ขยายเรื่องออกไปจบต่อเล่มที่ ๘๔ แต่พิเคราะห์ดูหนังสือเรื่องพระอภัยมณีตอนหลัง จำนวนไม่ใช่ของสุนทรภู่คนเดียว แต่กันว่ากรมหมื่นอัปสร ฯ มีรับสั่งให้แต่งถวายเดือนละเล่ม ถ้าเช่นนั้นจริงก็จะเป็นด้วยสุนทรภู่เฝ้า หรือถูกเวทามักิจคิดขัดแย้งเองไม่ทัน จึงวานศิษย์หาให้ช่วยแต่งก็จะเป็นได้ นอกจากเรื่องพระอภัยมณี, สุนทรภู่แต่งเรื่องดังที่ไตรภพถวายกรมหมื่นอัปสร ฯ อีกเรื่อง ๑ หนังสือฉบับนี้จึงขึ้นต้นว่า “ข้าบาท

ข้อประกาศประกอบเรื่อง ” ดังนี้ แต่ต่างค้างอยู่เพียง
๑๕ เดือนมกราคม ขรอยจะหยุดเมื่อกรรมหมื่นอับสรุดดา
เทพต้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๓๘๘

ในระยะ เวลาเมื่อสุนทรภู่ อยู่ในอุปการะ ของ พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรรมหมื่นอับสรุ ๗ นั้น
ได้ไปพระปฐมเจดีย์ จึงแต่งนิราศพระประชมอีกเรื่อง ๑
ไปคราวนั้นบุตรไปด้วยทั้ง ๒ คน ดังเกตดำนวนในนิราศ
เห็นได้ว่าแต่ง โดยใจคอขึ้นบาน กว่าเมื่อแต่งนิราศพระแท่น
ดงรัง กล่าวถึงประวัติในเรื่องนิราศพระประชมนี้ ว่าแตก
กับภรรยาคนที่ชื่อม่วง และกล่าวกลอนตอนแผ่นดินกุศต
ท้ายนิราศมีครวญถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ๗ พระพุทธเลิศหล้า
นภักดิ์ ว่า

“ แล้วตาออกนอก โปสัถ์ ชนโชดหิน

กรวดวรินทรทำคำอักษร

ส่งล้วนบุญสุนทราตภาพร

ถึงบิตรมารดาครูอาจารย์

ถวายองค์มิ่งกุญชรเยศ

ทรงเศวตคชงามทั้งด้ามด้าว
 ได้ตั้งดูบนเรือนฤพาน
 เคยโปรดปรานเปรียบเบญจมาศเทียมคน
 ดั้นแผ่นดินบินเกล้ามาเป่าออก
 นาคาคกคายน้อยดังกร้อยหน
 ขอพบเห็นเป็นชาฝ่ายคด
 พระคุณดินแดงเผดิมให้เพิ่มพูน ”
 ตอนนกดาวถวายพระพรถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า,
 เจ้าอยู่หัว และกรมหมื่นอับสรุดดาเทพ ว่า
 “ถึงดวงแก้วเกิดกับบุญฤทธิ์
 ยังช่วยบีบคอกอยู่ไม่รู้จัก
 ดั้นแผ่นดินทินกรจรจรรย์
 ให้เพิ่มพูนพอดว่างหนทางเคียร
 ดั่งจินดาห้าดวงช่วงทวี่ป
 ไฉนช่วยทุกข์เมื่อฉุกเฉิน
 เป็นทวนอุปถัมภ์ไม่กำเกิน
 จงเจริญเรียนวงศ์ทรงสุชา

014214

17 FEB 1977

อนึ่งน้อมจอมนิกรอับสรราช
 บำรุงศาสนาดังขั้ทรงศึกษา
 จงไพบลย์พูนสวัสดิ์วัฒนา
 ชนมาหมั่นแสนอย่าแคลนเคือง ”

ต่อมาเห็น จะเป็น เมื่อกรมหมื่น อับสร ดุตาเทพ ดั้น
 พระชนม์แล้ว ดุชนทรภูทุตรับอาดาพระบาทสมเด็จพระ
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปหาของต้องพระประสงค์ที่เมือง
 เพ็ชรบุรี แต่จะเป็นของสิ่งใดหาปรากฏไม่ ได้แต่นิราศ
 เมืองเพ็ชรบุรีอีกเรื่อง ๑ เป็นนิราศสุดท้ายของสุนทรภู่
 นับถือกันว่าแต่งถึงนิราศภูเขาทอง อันเป็นอย่างยอดเยี่ยม
 ในนิราศของสุนทรภู่ กล่าวความไว้ในกตอนข้าง
 ตอนต้นว่า

“อนาถหนาวครวมาอาดาได้ดีจ
 ไปเมืองเพ็ชรบุรีที่ถิ่นหวาน
 ดงนาหว้าวัด (๑) นมัสการ
 อริยฐานถึงพระคุณกรุณา

(๑) วัดอรุณ ฯ ริมพระราชวังเดิม

ช่วยชุบเลี้ยงเพียงชนกที่ปกเกล้า
ถึงต่างเขตต์ของประสงค์ คงอาล้า”

เรื่องประวัติของสุนทรภู่ที่ปรากฏในนิราศเรื่องนี้ ว่า
มีบุตรน้อยไปด้วยอีกคนหนึ่ง ชื่อนิด ชรอยจะเป็นลูก
มักับภรรยาที่ชื่อม่วง บุตรคนใหญ่ที่ชื่อพัฒน์ก็ไปด้วย
ถึงตอนนั้นเป็นหนุ่มแล้ว แต่บุตรที่ชื่อตาบไม่ปรากฏใน
นิราศเรื่องนี้ อนึ่งเวลาเมื่อสุนทรภู่ออกไปเมืองเพ็ชรบุรีคราว
นั้น เป็นเวลาอยู่ตัวคนเดียวไม่มีภรรยา ได้กล่าวความชวน
ใจในนิราศหลายแห่ง มักจะว่าน่าฟังจะคัดมาพอเป็นตัว
อย่าง

“ถึงคดองเคยเคยแตกใบแดงงาม
คิดถึงยามปลุกรักมักเป็นเคย
จนไม่มีที่รักเป็นหลักแหล่ง
ต้องกว้างแคว้งคว่ำหานิจจาเอ๋ย
โอ้เบียดใจไว้รักที่จักเชย
ชมแต่เคยแตกหนามเมื่อยามไซ้”

อีกแห่งหนึ่งว่า

“ โอ้ออกเอยเอยออกประตูมา
 กำัดัดกัณกันานาตาไหล
 จะเหี้ยวหลังตั้งตำราดูดาใด
 กัณใจด้วยไม่มีไมตรีตรึง
 ช่างเป็นไรไพรผู้ดกมร
 ใครแลดูเรากัณกว่าดักถึง
 จะปรับใหม่ได้หรือไม่อ้ออิง
 เป็นแต่เพียงวาดนาพอพาใจ ”

ตรงเมื่อถึงอ่าวยี่สาร ว่าด้วยหอยจับแฉะ เอาคำให้
 เด็กของเก่ามาแต่งเป็นกลอน ก็ว่าดี

“ โอเอนดหนนอยร้องหอยเหาะ
 วนไปเกาะกิ่งตลอดดอยอดพฤษภา
 ถวนจับแฉะแผดงฤทธิ์เขาปลิดิดมา
 กวักตรงหน้าเรียกให้มันได้ยิน
 จับแฉะเอยแผดงฤทธิ์เขาปลิดิดมา
 แผดงฤทธิ์เขาปลิดิดมา
 แผดงฤทธิ์เขาปลิดิดมา ”

ทั้งข้างวงข้างงาออกมาгин

ช่วยบัตริณบัตยงกระทงราย

เขาร่ำเรือกเพรียกให้ไต่เต้เด่น

มันอยากเป็นลูกเขยทำเงยหงาย

เยียมออกพังทงตวกถวแม่ยาย

โอ้นักอายสู้บเงงแกดั่งล้าออย

เหมือนจจะร่อยในเดให้เด่นหา

แต่หากว่าพุดยากเป็นปากหอย

เปรียบเหมือนคนจนทุนทงบุญน้อย

จะกล้าวถ้อยออกไม่ได้ดังใจนึก ”

ถึงรัชกาลที่ ๔ พอพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

เจ้าอยู่หัวบรมราชาภิเษกแล้ว ก็ทรงตั้งสุนทรภู่ให้เป็น

เจ้ากรมอาลักษณ์ฝ่ายพระบรมราชวัง มีบรรดาศักดิ์เป็นพระ

สุนทรโวหาร คงใช้ราชทินนามตามที่ได้พระราชทานเมื่อ

รัชกาลที่ ๒ เวลานั้นสุนทรภู่อายุได้ ๖๖ ปี ปรากฏใน

กลอนเพลงยาวของนายคาบสมุทรแต่งไว้ว่า

“ถึงพระราชวังวรโรรษท่อนจัต
 คั่นคิกถึงบิดานาคาไทด
 พระปิ่นเกล้าเจ้าสุทธินาคา
 เสด็จไปสู่ที่นิฤพาน
 เคยชบเคยงบบิดามาแต่ก่อน
 ให้เป็นที่พระสุนทรโวหาร
 ทรงเบยหวัดผ้ามหมี่ประทาน
 พระโปรดปรานชบเคยงเป็นเทียงธรรม
 เคยมาบอกถักกระวานาหนั่ง
 แต่คราวครั้งก่อนบิดาจะอาสัญ
 น้อมศิโรตม์กราบทูลบังคมคัต
 พระคุณนนดาตบภาพไทร”

* หนึ่งสี่ต้นทูลเกล้าถวายเมื่อในรัชกาลที่ ๔ มีปรากฏ
 ๒ เรื่อง คือบทละครเรื่องอภัยนุราช แต่งถวายพระ
 องค์เจ้าดวงประภา พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระ
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นหนังสือเล่มสมุดไทย ๑ เรื่อง ๑
 กับได้ภาเรื่องพระราชพงศาวดาร พระบาทสมเด็จพระ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้แต่งอีกเรื่อง ๑ เป็นหนังสือ
๒ เล่มสมุดไทย นอกจากนั้นยังมีบทให้สำหรับกล่อมเจ้านาย
ที่ยังทรงพระเยาว์ กล่าวกันว่าบทให้เรื่องจับระบำกับบท
ให้เรื่องกาگی เรื่องพระอภัยมณี และเรื่องโคบุตรเป็น
ของสุนทรภู่แต่ง บทให้เหล่านี้ จะแต่งเมื่อใดดู โอกาสที่
สุนทรภู่จะแต่งมีอยู่ ๓ คราว คือแต่งสำหรับกล่อมหม่อม
เจ้าในพระองค์เจ้าดิศพนานุกุลครว ๑ หรือสำหรับ
กล่อมลูกเธอใน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
ยังเป็นกรมอยู่ในรัชกาลที่ ๓ คราว ๑ หรือมีฉันทน์
แต่งถวายสำหรับกล่อมพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ดีเมื่อในรัชกาลที่ ๔
บทให้กล่อม ของสุนทรภู่นี้ กล่อม บรรทม เจ้านาย ทวทั้ง
พระราชวัง จนตลอดรัชกาล

★ตั้งแต่สุนทรภู่ได้ เป็นที่พระสุนทรโวหาร รัชมารการ
อยู่ ๕ ปี ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีเถาะ
พ.ศ. ๒๓๘๘ มีอายุได้ ๗๐ ปี ✕

(๖) ว่าด้วยหนังสือที่สุนทรภู่แต่ง

หนังสือบทกตอนที่สุนทรภู่แต่งมีมาก ที่ได้ยินแต่
ชื่อเรื่องยังหาฉบับไม่พบก็มี ที่สาบสูญไปเสียแล้วไม่ได้
ยินชื่อเรื่องมาถึงชนนทเคยวักเห็นจะมี จะกล่าวถึงแต่
เฉพาะเรื่องที่ยังมีฉบับอยู่ในปัจจุบันนี้ ๒๔ เรื่อง คือ

นิราศ ๘ เรื่อง

- ๑) นิราศเมืองแกลง
- ๒) นิราศพระบาท
- ๓) นิราศภูเขาทอง
- ๔) นิราศเมืองสุพรรณ (แต่งเป็นโคลง)
- ๕) นิราศวัดเจ้าฟ้า
- ๖) นิราศอิเหนา
- ๗) นิราศพระแท่นดงรัง
- ๘) นิราศพระปฐม
- ๙) นิราศเมืองเพชรบุรี

นิราศทั้งปวงนี้แต่งจบในสมัยที่ไทยเดิมเคยวักทุกเรื่อง

นิทาน ๕ เรื่อง

- ๑๐) เรื่องโคบุตร ๘ เล่มสมุดไทย
 ๑๑) เรื่องพระอภัยมณี ๙๔ เล่มสมุดไทย
 ๑๒) เรื่องพระไชยสุริยา (แต่งเป็นกาพย์คำเทียบ
 สอนอ่าน) ราวเล่มสมุดไทย ๓
 ๑๓) เรื่องดกษณวงศ์ ๘ เล่มสมุดไทย
 (เป็นตำนานผู้อื่นแต่งต่ออีก ๓๐ เล่ม)
 ๑๔) เรื่องสิงห์ไทรภพ ๑๕ เล่มสมุดไทย

สุภาษิต ๓ เรื่อง

- ๑๕) สวัสดิรักษา ราวเล่มสมุดไทย ๑
 ๑๖) เพลงยาวถวายโอวาท ราวหน้าสมุดไทย ๑
 ๑๗) สุภาษิตสอนหญิง เล่มสมุดไทย ๑

บทละครเรื่อง ๑

- ๑๘) เรื่องอภัยนุราช เล่มสมุดไทย ๑

บทเล่ภา ๒ เรื่อง

- ๑๙) เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพดียงาม

เล่มสมุดไทย ๑

๒๐) เรื่องพระราชพงศาวดาร ๒ เล่มสมุดไทย

บทเห่กล่อม ๔ เรื่อง

๒๑) ให้เรื่องจันระบำ

๒๒) ให้เรื่องกากี

๒๓) ให้เรื่องพระอภัยมณี

๒๔) ให้เรื่องโคบุตร

บทเห่เป็นบทสั้น ๆ รวมกันทั้ง ๔ เรื่องตั้งเล่มสมุด
ไทย ๑

หนังสือบทกลอนของสุนทรภู่ได้เริ่มพิมพ์ในรัชกาล
ที่ ๕ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๓ หมอสมิทเจ้าของโรงพิมพ์
ที่บางคอแหลมพิมพ์เรื่องพระอภัยมณีก่อนเรื่องอื่น พิมพ์
ขายคราวละเล่มสมุดไทย เรียกราคาเล่มละสี่ดั่ง (๒๕
ดั่งตางค์) คนที่ซื้อหมอสमितได้กำไรมาก นัยว่าถึงดั่ง
คิกได้ครึ่งหนึ่ง จนหมอสमितคิดถึงคุณสุนทรภู่ เทียบ
ดูคำถามหาข้อสงสัยหวังจะให้บำเหน็จ เวลานั้นนายพักกับ
นายตาบบุกรสุนทรภู่อยังอยู่ แต่จะได้บำเหน็จเท่าไรหา

ปรากฏไม่ ตั้งแต่หมอดมิตรวัยด้วยพิมพ์หนังสือพระอภัย
มณี ต่อมาทั้งหมอดมิตและเจ้าของโรงพิมพ์อื่น ๆ ก็
ค้นคว้าหาหนังสือบทกลอนของสุนทรภู่พิมพ์ วนขายเป็น
ลำดับมา บางเรื่องได้พิมพ์ถึง ๓ ครั้ง ๔ ครั้ง

(๗) ว่าด้วยเกียรติคุณของสุนทรภู่

บรรดาผู้ที่ชอบอ่านบทกลอนไทย ดูเหมือนจะเห็น
พ้องกันโดยมาก ว่าสุนทรภู่เป็นกวีที่วิเศษสุดคนหนึ่ง
ถ้าและจะลองให้เด็กกวีไทยบรรดาที่มีชื่อเสียงปรากฏมา
ในพงศาวดาร คิดเอาแต่ที่วิเศษสุดเพียง ๕ คน ใคร ๆ
เด็กก็เห็นจะเอาชื่อสุนทรภู่ไว้ใน ๕ คนนั้นด้วย ข้อ
วิเศษของสุนทรภู่ที่แปลกกับกวีคนอื่นนั้น คือในกระบวน
กลอนอย่างหนึ่ง กับจำนวนกระบวนกลอนความอย่าง
ปากตลาดอีกอย่างหนึ่ง ในกระบวนเหล่านี้จะหาตัวผู้
สุนทรภู่แทบไม่มี แต่บทกลอนของสุนทรภู่นั้น ถ้าว่าโดย
หลักฐานในทางอักษรศาสตร์มีข้อได้หลายอย่าง เช่นมัก
ใช้ศัพท์ผิด และชอบเขียนแก้ศัพท์ไปตามใจสุดแต่ให้ได้

ดัมผัดกลอน แม่แต่งโคลง (นิราศสุพรรณ) ก็มีใคร
 เอาใจได้ในข้อบังคับเอกโท จะเปรียบกับบทกลอนของ
 กวีที่เป็นบุคคลชั้นสูง เช่นพระราชนิพนธ์ในพระบาท
 สมเด็จพระเจ้า ๑ พระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น เปรียบกันไม่ได้
 ๒๕๔๘ เป็นธรรมดา ด้วยการที่ได้ศึกษาคึกกัน บุคคลชั้นสูง
 เมื่อเรียนเขียนอ่านหนังสือแล้ว ได้เรียนแบบแผนกระบวน
 ภาษาและคำรากศัพท์ศาสตร์แล้วจึงคัดแต่งหนังสือฝ่าย
 บุคคลชั้นต่ำเช่นสุนทรภู่ ได้ศึกษาเพียงแต่คัดอ่านและ
 เขียนหนังสือ ไม่มีโอกาสได้เล่าเรียนตำราหรือตำราอันใด
 มีอุปนิสัยชอบแต่งบทกลอน ก็เริ่มคัดแต่งด้วยช่วยเขา
 บอกบทหรือกลอนอย่างใดก็ว่า อันต้องคิดกลอนเป็นสำคัญ
 ๕๕ ผิดทิศทางในทางนี้ ความคุ้นเคยก็ชักจูงใจให้รักและให้
 ชำนาญในทางกลอน เที่ยงถองกลอนเป็นสำคัญยิ่งกว่าที่
 จะใช้ถ้อยคำให้ถูกต้องตามแบบแผน จะยกตัวอย่างพอ
 ให้เห็นดังเช่นคำขุนแผนในบทเสภาที่ได้อัดมวงไว้เวลานั้น
 สุนทรภู่แต่งว่า “แต่พ่อฉันท่านเจ้ากรมยมราช” เช่น
 กวีที่เป็นคนชั้นสูงเช่นพระราชนิพนธ์เป็น ไม่ทรงเป็นอันขาด

เพราะคำว่าเจ้ากรรมนันต์ กับตำแหน่งของพระยายมราช
แต่ฝ่ายสุนทรภู่รักคำนั้นด้วยได้กลอนสัมผัสใน ถือว่า
ความก็แปลว่านายเหมือนกัน จึงใช้คำเจ้ากรรมดังนี้ ความ
ที่กล่าวมาเป็นข้อวินิจฉัยในทางวรรณคดี มิใช่ประสงค์
จะตดหย่อนคุณวิเศษของสุนทรภู่ ถึงความบกพร่องมี
เช่นว่า บทกลอนของสุนทรภู่อยังต้องนับว่าดีอย่างเอก
อยู่นั่นเอง แต่ที่ฉะเพาะแต่งกลอนเพลงยาว หรือที่เรียก
กันทุกวันนี้ว่ากลอนสุภาพ กับดีในทางจำนวนกระบวนว่า
เป็นปากตลาด ขอนที่สุนทรภู่เคยพูด จนเคยเป็นเหตุให้
ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องไกรทองดังกล่าวมาแล้ว
แต่เป็นความจริง เพราะฉะนั้นบุคคลพลเมืองจึงชอบ
กลอนสุนทรภู่มากกว่าของผู้อื่น

คุณวิเศษของสุนทรภู่อีกอย่างหนึ่งนั้น นับว่าเป็น
ผู้แต่งแบบกลอนสุภาพชนิดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้อื่นชอบ
เอาอย่างแต่งกันแพร่หลายมาจนทุกวันนี้ เดิมกระบวน
แต่งบทกลอนในสมัยเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานี
หนึ่งลือบทกลอนที่แต่งเรื่อง มักแต่งเป็นลิลิตโคตงฉันท

หรือภาพย์ ส่วนกลอนสุภาพ เดิมใช้แต่งแต่คำขับจํานำ
เช่นร้องเพลงหรือร้องคอกสร้อยด้กรว และแต่งบท
มะโหรีบทเล่กาและบทตะคอน พึ่งมาเกิดใช้กลอนสุภาพ
แต่งเป็นเพลงยาวดังवाद เมื่อปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา
ถึงนิราศในชั้นเดิม เหมือนเช่นนิราศหม่อมพิมเสนครั้งกรุง
ศรีอยุธยา และนิราศพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จปราบพระม้าที่ท่าดินแดงเป็น
ต้น ก็นับอยู่ในเพลงยาว ดุจทรงภูเป็นผู้เริ่มเอากลอน
เพลงยาวมาแต่งเรื่องนิทานเรื่องโคบุตรขึ้นเมื่อในรัชกาล
ที่ ๓ ดังนั้นฐานว่าแต่งเช่นนั้นก่อนผู้^{๒๕}อื่นทั้งต้น แล้วตัว
ดุจทรงภูและผู้^{๒๕}อื่นจึงแต่งนิ^{๒๕}ทานเรื่องอื่นเป็น^{๒๕}กลอนสุภาพ
เขาอย่างเรื่องโคบุตรต่อมา^(๑)

(๑) ได้พิจารณาหาหนังสือซึ่งแต่งนิทานเป็นกลอน
สุภาพ บรรดามีฉบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ เรื่องโคบุตร
เป็นเก่าก่อนเรื่องอื่น ๆ นิทานที่แต่งเป็นกลอนครั้งกรุงศรี
อยุธยา แต่งเป็นภาพย์ทั้งนั้น

อีกประการหนึ่ง ในกระบวนการแต่งตั้งกตอนสุภาพนั้น แต่
 ก่อนมาไม่ได้ถือเอาดั้มผัสโนเป็นสำคัญ สุนทรภู่เป็นผู้เริ่ม
 เต้นดั้มผัสโนขึ้นเป็นสำคัญในกระบวนการกตอน เลยถือเป็น
 แบบอย่างกันมาจนทุกวันนี้ นับว่าสุนทรภู่เป็นผู้ชักนำให้
 กตอนสุภาพเพราะพรึงยังขึ้นด้วยอีกอย่างหนึ่ง ตั้งแต่
 หนึ่งลือบทกตอนของสุนทรภู่ปรากฏแพร่หลาย บรรดา
 ผู้ที่แต่งกตอนสุภาพในชั้นหลังมา ก็หันเข้า แต่งตามแบบ
 กตอนสุนทรภู่แทบทั้งนั้น มีที่สามารที่จะแต่งได้ใกล้เคียงสุนทร
 ภู่ ๒ คน คือนายมีเดิมบวชอยู่วัดพระเชตุพน ที่แตงนิราศ
 เดือนและนิราศเมืองกลางคน ๓ กับหม่อมราโชทัย
 (ม.ร.ว. กระจาย อิศรางกูร ณ อยุธยา) ที่แตงนิราศ
 ตอนตอนคน ๑ กล่าวกันมาว่าเป็นศิษย์ศึกษาที่สุนทรภู่
 ทั้ง ๒ คน แต่ไม่ปรากฏว่าแต่งหนึ่งลือบทกตอนเรื่องอื่น
 นอกจากที่ระบุ

ในบรรดาหนึ่งลือบทกตอนที่สุนทรภู่ได้แต่งไว้ ถ้าจะ
 ต้องให้ผู้ชานชาตว่าเรื่องไหนเป็นดีกว่าเพื่อน ก็น่าจะ
 เห็นคุณค่าต่อกันโดยมากกว่าเรื่องพระอภัยมณีเป็นดีที่สุด

เพราะเป็นหนังสือเรื่องยาวแต่งถึงกลอนทั้งความคิดที่ผูก
เรื่อง และความคิดของสุนทรภู่บางแห่งเมื่ออ่านในปัจจุบัน
ยังเห็นชัดขึ้น ด้วยคล้ายกับคำทำนาย เช่นกล่าวถึง
ดำเกายนต์ของพราหมณ์ โมรา จะว่าพยากรณ์เครื่องบิน
และกำปั่นใหญ่ของโจรสลัด จะว่าพยากรณ์เรือกำปั่น
สำหรับข้ามมหาสมุทรในปัจจุบันก็แทบจะได้ แต่ที่แปลก
หนักหนานี้ ตรงพรรณนาถึงหีบเพลงของนางละเวงเมื่อ
พากระษัตริย์ทั้งปวงไปชมสวน ว่า

“ฝ่ายพระภาร่ำพาสระหรี
ไซตนครทตงกำบังแผง
เหมือนคนคตพาทย ไม่พลาดแพดง
เลี้ยงกระแด่งซ้อนเพลงวงเงใจ
กระจับบดซอเลี้ยงกรอกรัด
บันฑะวอดิตคนคตบโน
นางสำหรับรับร้องทำนองใน
บ้างขับไม้มโหรีให้ปรดิเปรม

เป็นภาษาฝรั่งว่า ครอง

จะเป็นที่เด่นให้เด่นดุจเกษม

จะชื่นแ่มแ่มยิ้มให้ปริ่มเปรม

เที่ยวชมเหมหงส์ อันไม่สิ้นเคย

บรรดานั่งฟังขับให้ วับวาบ

ด้วยเสียงทราบ ได้คเณาะเนาะเนด

บ้างชมผลตกไถด้วยไม้เคย

กระไรเลยตนเองเป็นเพลงการ ” ดังนี้

ถ้าใครอ่านกลอนนั้นโดยไม่รู้ว่าใครแต่งเมื่อครั้งไหน คง
จะเข้าใจว่าแต่งชมเครื่องคราโมโฟนในปัจจุบันนี้เป็นแน่
แต่ที่จริงกลอนนั้นแต่งก่อนเกิดเครื่องคราโมโฟนกว่า ๕๐ ปี

แต่ข้อที่ผิดของหนังสือพระอภัยมณีอีกอย่างหนึ่งนั้น
อยู่ที่แต่งพรรณนาอักษณาดียของบุทศต่าง ๆ กันอย่าง ๓
คนในนางอักษณาดียได้อย่างไรแต่แรก จะกล่าวถึงในที่
แห่งใด ๆ ต่อไป คงให้อักษณาดียเป็นอย่างนั้นอยู่ทุกแห่งไป
อีกอย่าง ๑ คำที่พูดจากถ้าวกันด้วยความรักที่ดี ด้วย
โกรธแค้นที่ดี ดุจนทรภูริจักหาถ้อยคำคำนวณมาว่าให้ล้มผิด

ใจคน ใครอ่านจึงมักชอบ จนถึงนำมาใช้เป็นภาคี
 กระบวนเช่นกล่าวมาในข้อนี้เหมือนจะไม่หนึ่งสิ่งเรื่องอื่น
 เรื่องพระอภัยมณีได้ เว้นแต่บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน
 เรื่องเดียว ถ้าจะลองตัดสินอีกอย่าง ๑ ว่าในบรรดา
 บทกลอนของสุนทรภู่เรื่องไหนจะเลวกว่าเพื่อน ก็ดูเหมือน
 จะเห็นยุติคดีกันอีกว่า บทละครในเรื่องอภัยนุราช
 เป็นเลวกว่าเรื่องอื่น เห็นได้ชัดว่าเพราะสุนทรภู่ไม่สนิท
 แต่งบทละคร ไปแต่งเขาก็ไม่ดี ฉะนั้นก็เหมือนกับที่
 สุนทรภู่ไปแต่งนาคเมืองสุพรรณเป็นโคลง ถ้าจะเขาไป
 เปรียบกับโคลงนิราศเรื่องทีนี้บ่ถือกันว่าแต่งดี เช่นนิราศ
 นรินทรอิน สุนทรภู่ก็สู้เขาไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงควรยกย่อง
 สุนทรภู่แต่ว่า เป็นกวีวิเศษในการแต่งกลอนเพลงยาว
 หรือที่เรียกกันว่ากลอนสุภาพนั้นอย่างเดียว